

ความเป็นครัวเรือนในคัมภีร์พระวินัยกับแนวทางการจัดการของคณะสงฆ์ยุคต้น Family Matters in the Vinaya and the Guidelines of the early Sangha

สุภัทรา วงสกุล

Suphatra Wongsakul

คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

Faculty of Humanities, Srinakharinwirot University, Thailand

suphatra@g.swu.ac.th

Received: 4 October 2025

Revised: 25 December 2025

Accepted: 29 December 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอความเป็นครัวเรือนของอดีตคู่สมรสในวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท การวิเคราะห์เรื่องเล่าในคัมภีร์พระวินัยและวิเคราะห์ลักษณะบท สามารถทำให้เข้าใจแนวทางการจัดการความสัมพันธ์ของคู่สมรสในคณะสงฆ์ยุคต้น บทความนี้ได้แนวทางการอ่านคัมภีร์พระวินัยด้วยกรอบคิด “ความเป็นครัวเรือน” ของ เซน คลาร์ก (Shayne Clark) หากแต่มีข้อเสนอว่า เรื่องเล่าในคัมภีร์พระวินัยเป็นตัวอย่างเพื่อเตือนและป้องปรามอดีตคู่สมรสที่ใช้ชีวิตทางศาสนาด้วยกันในคณะสงฆ์ ให้พึงระมัดระวังความสัมพันธ์นี้ จากกรณีอันอื้อฉาวของพระสุทิน และพระอุทายี

คำสำคัญ: ความเป็นครัวเรือนในคณะสงฆ์ยุคต้น แนวทางการจัดการของคณะสงฆ์ยุคต้น พระวินัยปิฎกฝ่ายเถรวาท

Abstract

This article explores family matters between former spouses within the monastic codes of the Theravada Vinaya. An analysis of the narratives in the Vinaya text and their disciplinary rules provide insight into how the early Sangha managed the relationships of former couples. The article draws on Shayne Clark's "household" framework to interpret the Vinaya text. It proposes that these narratives function as cautionary tales to former spouses sharing a monastic life to be wary of their relationship, citing the scandal of the Bhikkhus Sudinna and Udayi.

Keyword: Family Matters in the Early Sangha, the Guidelines of the Early Sangha, Theravada Vinaya

บทนำ

ตามที่เราเข้าใจกันว่า การมุ่งหวังความเป็นภิกษุ และความเป็นภิกษุณีจำเป็นต้องละทิ้งวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนเข้าสู่วิถีของสมณเพศ เพื่อมุ่งปฏิบัติธรรมสู่การหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ดังที่เจ้าชายสิทธัตถะผู้สถาปนาพุทธศาสนาทรงละทิ้งวิถีชีวิตแบบผู้ครองเรือนสู่วิถีปฏิบัติแห่งสมณเพศ แนวทางปฏิบัติของสมณเพศนี้ สุมาลี มหณรงค์ชัย (2562) อธิบายความเข้าใจที่มีต่อ “สมณะ” จากการอ้าง Dumont ว่ามีสถานภาพแตกต่างจากนักบวชอื่นในอินเดียโบราณ ดังนี้

คำว่า “สมณะ”(Skt: śramaṇa/ Pāli: samana—the wanderer or the renouncer) ในประวัติศาสตร์อินเดียโบราณบ่งชี้ถึงการถอยถอนตัวตนออกจากพันธนาการในทางโลก เป้าหมายของการเป็นสมณะคือพ้นจากโลก วิถีทางจึงเป็นการก้าวออกจากโลก นักบวชแบบสมณะสร้างคุณค่าให้แก่ตนเองในฐานะปัจเจกบุคคล ผู้ไม่ขึ้นต่อใครอะไรทั้งนั้น (อ้าง Dumont ใน Preciado-Solis, 1987, p. 360) เพราะเลือกที่จะละทิ้งชีวิตผู้ครองเรือน สมณะจึงมีวิถีชีวิตแตกต่างจากชาวบ้านและพราหมณ์ผู้ครองเรือนด้วยการถอยถอน (renunciation) เป็นลักษณะสำคัญของวิถีชีวิตนักบวชในสายนี้ ซึ่งมีพระโคตมพุทธเจ้ากับศาสนตามหาวิระของศาสนาเซนเป็นตัวแทนคนสำคัญ (สุมาลี มหณรงค์ชัย, 2562, น. 36)

ในห้วงเวลาดังกล่าว นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังปรากฏศาสนตามหาวิระผู้มีปุมหลังคล้ายกันในฐานะเจ้าชายผู้ก้าวออกจากชีวิตครวัเรียนเพื่อแสวงหาชีวิตทางศาสนา ดังที่ ศาสตราจารย์ เอ. แอล. แบชัม (A.L. Basham) กล่าวถึงท่านวรรณมานะ มหาวิระ ศาสตราของศาสนาไชนะ หรือตามที่พุทธศาสนาเรียกว่า “นิครนถนาฏบุตร” ดังนี้

ท่านเกิดเมื่อประมาณ 450 ปีก่อนคริสต์ศักราช เป็นบุตรของสิทธิธารณะซึ่งเป็นหัวหน้าเผ่าชญาตริกะ พันธมิตรของเผ่าลิจฉวีแห่งแคว้นไวศาฬี มารดาชื่อตริศลา ซึ่งเป็นชนิษฐาของเจมูกะผู้เป็นหัวหน้าเผ่าลิจฉวี ดังนั้น วรรณมานะจึงคล้ายกับพระพุทธเจ้าตรงที่เป็นเชื้อสายของชนเผ่าที่กรบซึ่งเป็นกลุ่มคนอพยพโยกย้ายที่มีอำนาจทางการเมืองสูงในสมัยนั้น แม้วรรณมานะจะมีการศึกษาแบบกษัตริย์ เข้าพิธีสมรสและมีธิดา 1 องค์ ความสนใจที่แท้จริงของท่าน คือการแสวงหาความหลุดพ้น ขณะอายุได้ 30 ปี และพระบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว วรรณมานะละทิ้งไปใช้ชีวิตนักบวช (แบชัม, 2559, น. 468)

ดังนั้นแล้ว แม้พุทธศาสนาและศาสนาเซนมีวิถีแห่งการหลุดพ้น และเป้าหมายทางศาสนาที่แตกต่างกัน ทว่าในทัศนะของ Dumont ตามที่ สุมาลี มหณรงค์ชัย กล่าวถึง ได้แสดงภาพนักบวชของทั้งสองศาสนาในฐานะปัจเจกชนผู้ละทิ้งวิถีชีวิตแบบครอบครัวสู่วิถีชีวิตทางศาสนา โดยเป้าหมายของการเป็นสมณะคือปัจเจกชนผู้พ้นจากโลก ขณะที่นักวิชาการอย่าง แพทริก โอลิเวลล์ (Patrick Olivelle) กล่าวถึงวิถีของ “การจาริกไปแบบไร้เรือน” ของพุทธศาสนาและศาสนาเซนในฐานะกลุ่มคนผู้สละโลก ดังนี้

ถึงแม้ว่าอุดมคติของการจาริกไปแบบไร้เรือนบ่อยครั้งได้ธำรงไว้ในฐานะเรื่องเล่าทางศาสนา ซึ่งมีกลุ่มคณะของผู้สละโลกจำนวนมาก อาทิ พุทธศาสนา และศาสนาเซนจัดตั้งชุมชนในรูปแบบของคณะสงฆ์ด้วย อย่างน้อยที่สุดคือการมีที่พำนักกึ่งถาวร ชุมชนเหล่านี้ยังคงแข่งขันกันในการสร้างศรัทธาอุปาสะของอุบาสก ผู้บริจาต ผู้อุปถัมภ์และพระราชาอุปถัมภ์ (Olivelle, 2011, p. 14)

ข้อความดังกล่าวแม้ให้ข้อยืนยันต่อภาพแห่งอุดมคติของพุทธศาสนาและศาสนาเซนว่า คือการจาริกไปแบบไร้เรือนในฐานะผู้สละโลก ทว่าก็ได้แสดงให้เห็นภาพอีกด้านของชุมชนสงฆ์ในทั้งสองศาสนาด้วยว่าต้องการการอุปถัมภ์ทั้งจากรัฐและทั้งจากฆราวาส จึงนับว่าสอดคล้องกับความหมายของคำว่า “ภิกขุ” หรือ “ภิกษุ” ซึ่งแปลว่า “ผู้ขอ” แม้ภิกษุคือผู้ยังชีพด้วยการภิกขาจารคือการบิณฑบาต ทว่าภิกษุธำรงสถานภาพต่างจากยาจกหรือขอทาน สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) อธิบายความแตกต่างระหว่าง “ภิกขุ” คือผู้ขอ กับ “ยาจก” คือผู้ขอ ในธรรมบรรยาย *ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม* ดังนี้

แต่ ภิกขุ ถึงจะแปลว่า ขอ ก็ใช้ในความหมายจำเพาะที่มีขอบเขตจำกัด คือใช้สำหรับการขออาหาร ขอของกิน (ดังที่อาหารซึ่งขอเขามา เรียกว่า ภิกขา หรือภิกษา) และ มีนัยที่บ่งบอกถึงการแสดงออกในการขอด้วยว่า ขอโดยอาการของนักบวช จนถึงว่า ขออย่างพระอริยะเจ้า คือถือภาชนะเดินไปแล้วยื่นสงบนึ่งตามธรรมเนียมของนักบวช ที่เป็นอันให้รู้กันว่าการขออาหาร ซึ่งไม่เหมือนกับยาจกที่เป็นผู้ขอโดยไม่จำกัดสิ่งที่ขอ และไม่จำกัดอาการแสดงออกในการขอ พจนานุกรมก็เลยแปลว่า คนขอทาน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต)., 2566, น. 130)

เมื่อแนวทางการดำเนินชีวิตของภิกษุภิกษุณีในพุทธศาสนาจำเป็นต้องยังชีพด้วยการอุปถัมภ์ค้ำชู จากฆราวาส ดังที่ตัวบทพระวินัยระบุว่า ภิกษุจำเป็นต้องพึ่งพาการยังชีพจากชาวบ้าน ก็เนื่องด้วยภิกษุไม่สามารถสั่งสมอาหาร รวมถึงไม่สามารถประกอบอาหารเองได้ ตัวบทพระวินัยระบุถึงต้นเรื่องนี้ไว้ว่า พระเวฬุสีละ ผู้เป็นอุปัชฌาย์ของพระอานนท์จำวัดอยู่ในป่า ท่านมักเลือกนำแต่ข้าวสุกที่บิณฑบาตได้ ไปตากให้แห้งแล้วเก็บไว้ เมื่อต้องการอาหารก็แช่น้ำแล้วฉัน นานๆ ครั้งจึงเข้าไปในชุมชนเพื่อบิณฑบาต ภายหลังพระพุทธเจ้ารับทราบเรื่องนี้ ทรงติเตียนพระเวฬุสีละ แล้วทรงมีพระบัญญัติความว่า “ก็ ภิกษุใดเคี้ยวของเคี้ยวหรือฉันของฉันที่เก็บสะสมไว้ ต้องอาบัติปาจิตตีย์” (วิ.มหา. 2/253/408) ในเมื่อความเป็นภิกษุจำเป็นต้องพึ่งพาการอุปถัมภ์จากฆราวาสเพื่อดำเนินชีวิตทางศาสนาของตน นำสู่ประเด็นที่สามารถถกเถียงคือภาพของสมณะผู้ก้าวออกจากครอบครัวสู่วิถีชีวิตทางศาสนาจะเป็นภาพของผู้สละโลก เป็นปัจเจกชนผู้พ้นโลกตามที่เข้าใจกันในปัจจุบันด้วยหรือไม่

ภาพลักษณ์สมณะในพุทธศาสนา : สละวิถีชีวิตแบบคร่ำเรื้อน แต่ไม่ได้“ละทิ้งครอบครัว”อย่างสิ้นเชิง

ในประเด็นเกี่ยวกับภาพลักษณ์ของสมณะ “ผู้ปฏิเสธโลก”นี้ นักวิชาการด้านพุทธศาสนาอย่าง สตีเวน คอลลินส์ (Collins, 1988, pp. 105-106) วิเคราะห์ลักษณะร่วมของตัวอย่างผู้ปฏิเสธโลกและพบตัวอย่างอันหลากหลายของปรากฏการณ์เดียวกันคือความถี่ของอุปลักษณะร่วมในเชิงภูมิศาสตร์ คำบรรยายถึงนักบวชผู้เฟื่องฟูและได้ละทิ้งสังคม (leaving society) ดังเช่น

- (i) เป็นการทิ้งหมู่บ้านออกไปสู่ป่า ในกรณีของอินเดียและนักบวชยุคกลาง
- (ii) เป็นการทิ้งเมืองไปสู่ทะเลทราย ในกรณีของอียิปต์และธรรมเนียมแบบยิว
- (iii) เป็นการทิ้งที่ราบลุ่มที่อาศัยไปสู่ภูเขา ในกรณีของกรีกโบราณและคริสต์ศาสนาภาคตะวันออกในยุคหลัง

ในกรณีเหล่านี้ แนวคิดคือการถอนตัวจากสิ่งแรกไปสู่สิ่งหลังนั้นคือการถอนตัวจากชีวิตสังคมสู่ชีวิตสันโดษ และเป็นที่แน่นอนว่า มักเป็นส่วนหนึ่งของวิธีหรือหนทางการปฏิญาณพรต สตีเวน คอลลินส์ (Collins, 1988, p. 106) เสนอภาพการ “ละทิ้งสังคม” ดังนี้ว่า หากพิจารณาจากมุมมองเชิงสังคมวิทยาแล้วชัดเจนทีเดียวว่าบุคคลทางศาสนานั้นไม่ได้หลีกเลี่ยงสังคม หากแต่เป็นแค่การเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมของตนสู่สถานภาพอื่น ประเด็นสำคัญที่ คอลลินส์ เน้นย้ำคือ แม้ธรรมเนียมนิยมทางศาสนาจะใช้แนวคิดเชิงภาพพจน์และเชิงอุปลักษณะ แห่งการ “ทิ้งสังคม” ธรรมเนียมเหล่านี้ยังตระหนักว่าไม่จำเป็นที่จะต้องบรรยายภาพพจน์เหล่านั้นออกมาตรงตามตัวอักษร ทั้งในความคิดแบบพุทธศาสนา และความคิดแบบคริสต์ศาสนายุคแรก ถ้อยคำที่บรรยายตามตัวอักษร ถึงการเปลี่ยนตำแหน่งหรือการเปลี่ยนแปลงเชิงภูมิศาสตร์ มักได้รับการกล่าวถึงด้วยการเปลี่ยนแปลงเชิงจิตวิทยาหรือเชิงจิตวิญญาณ คอลลินส์ (Collins, 1988, p. 106) ยกตัวอย่างถ้อยคำในพุทธศาสนา ได้แก่ “วิเวกะ” (ความโดดเดี่ยว), เนกขัมมะ (การสละหรือการทิ้ง) และ “อนาคาริยะ” (ผู้ไร้เรือน) คำเหล่านี้ได้รับการกล่าวถึงเพื่อบ่งแสดงการละทิ้ง การปฏิเสธ การไม่ยึดติดภายในเป็นสำคัญ โดยไม่เกี่ยวข้องกับสถานที่กับตำแหน่งทางกายภาพหรือทางสังคม¹ คอลลินส์ (1988, p. 109) ตั้งข้อสังเกตด้วยการเป็นภิกษุไม่ต้องก้าวออกจากชีวิตคร่ำเรื้อน หากแต่โดยพระวินัยที่ห้ามการสังฆอาหาร ห้ามการประกอบอาหาร ทำให้ภิกษุจำเป็นต้องหมั่นติดต่อกับฆราวาส ไม่ว่าจะไปตามบ้านเรือนฆราวาสเพื่อบิณฑบาต ดังนั้นแล้ว ความโดดเดี่ยว (Solitariness) ของนักบวชในพุทธศาสนาสามารถเชื่อมโยงกับความไม่ยึดติดทางจิตวิทยาโดยทั่วไป และการเพิ่มพูนขึ้นของความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ของจิตใจ ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สะท้อนความก้าวหน้าแห่งการทำสมาธิ

จากข้อวิเคราะห์ของศาสตราจารย์สตีเวน คอลลินส์ทำให้เห็นภาพความเข้าใจต่อวิถีของสมณะในพุทธศาสนาว่า แม้เป็นผู้สละวิถีชีวิตแบบคร่ำเรื้อน แต่ทว่ามิใช่ผู้ “ละทิ้งสังคม” อย่างสิ้นเชิง บทความนี้ตั้ง

¹ ศาสตราจารย์สตีเวน คอลลินส์ วิเคราะห์ถ้อยคำในพุทธศาสนาดังที่กล่าวไว้ และถ้อยคำในศาสนจักร ได้แก่ “anachoresis” (withdrawal or renunciation), “hesuchia” (solitude, quite or simply), และ “eremia” (the desert) คำเหล่านี้แปลตรงตัวเป็นเรื่องพื้นที่ หรือภูมิศาสตร์ แต่กล่าวถึงการละทิ้ง การปฏิเสธ การไม่ยึดติดภายใน...” (Collins, 1988, p. 106.)

ข้อสังเกตว่า แม้พุทธศาสนาเรียกร้องให้ผู้ปรารถนาบรรพชาอุปสมบทก้าวออกจากชีวิตครัวเรือนสู่วิถีปฏิบัติทางศาสนา หากแต่ภาพความเป็นครอบครัวก็มีไว้จะไม่ปรากฏในคณะสงฆ์ยุคต้น ตัวบทในคัมภีร์พระไตรปิฎกทำให้เราเห็นภาพครอบครัวพระพุทธเจ้าร่วมกันแสวงหาชีวิตทางศาสนา กล่าวคือเมื่อพระมหากษัตริย์โคตมีผู้ดุจตั้งมารดาของพระศาสดาได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทกลายเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระศาสนา พระนางพิมพา คู่ชีวิตพระพุทธองค์ ภายหลังพระนางออกบวชเช่นกัน และมีนามว่าพระภัททากัจจนาเถรี ทั้งราหุลกุมารโอรสของพระพุทธเจ้าผวนวตั้งแต่วัยเยาว์และกลายเป็นสามเณรรูปแรก อีกทั้งพระญาติพระวงศ์อื่นๆ มีพระนันทเถระ พระอานนทเถระ เป็นอาทิ ทั้งยังปรากฏภาพครอบครัวพระสารีบุตรเถระอัศรวาฬเถระอัครสาวกเบื้องขวาที่บรรดาสมาชิกในครอบครัวได้ก้าวออกจากชีวิตของผู้ครองเรือนสู่ชีวิตทางศาสนาเช่นกัน กล่าวคือนอกจากพระสารีบุตรในฐานะพี่ชายคนโตแล้ว ยังมีน้องอีก 6 ท่าน ได้แก่ น้องชายทั้งสามคือ พระจุนทเถระ พระอุปเสนเถระ พระเวตเถระ น้องหญิงทั้งสาม ได้แก่ พระจาลาเถรี พระอุพจาลาเถรี พระสีสุพจาลาเถรี ท่านเหล่านี้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุและภิกษุณีทั้งสิ้น² ทั้งยังปรากฏพระมหากัสสปเถระผู้ถือปฏิบัติดุจดังอย่างเคร่งครัดได้นำพาภรรยาผู้ที่แต่เดิมเป็นปริพาชิกา คือนักบวชหญิงนอกพระศาสนา ให้ได้บวชเป็นภิกษุณีภายหลังจากที่มีการสถาปนาภิกษุณีในคณะสงฆ์แล้ว³

บทความนี้ตั้งข้อสังเกตว่า เมื่อบุรุษผู้เป็นหัวหน้าครอบครัวออกบวชก็ได้ นำพาสมาชิกอื่นๆ ในครอบครัวของตนให้ออกบวชด้วย อาทิ การนำพาเจ้าชายนันทะและราหุลกุมารออกบวชของพระพุทธเจ้า การนำพาบรรดาสมาชิกครอบครัวให้ออกบวชของพระสารีบุตร ภาพเหล่านี้แสดงนัยของการไม่ได้ตัดขาดจากครอบครัวโดยสิ้นเชิงในคณะสงฆ์ยุคต้น ดังที่พระพุทธเจ้าทรงออกจากวิถีชีวิตแบบครัวเรือนมุ่งสู่วิถีชีวิตทางศาสนา ทว่ายังคงได้รับการยอมรับจากครอบครัวในสถานะบิดาของเจ้าชายราหุล จึงทรงสั่งให้พระสารีบุตรบวชให้เจ้าชายราหุล⁴ กาลต่อมาเมื่อมีพุทธบัญญัติให้มีการบวชภิกษุณีได้เท่ากับขยายโอกาสให้คู่สามีภรรยาสามารถแสวงหาหนทางสู่การหลุดพ้นแห่งทุกข์ในพระศาสนาพร้อมกันได้ ดังปรากฏพระมหากัสสปเถระชักชวนให้ภักทกาปิลานีอดีตภรรยาออกบวชเป็นภิกษุณี⁵

² ตัวบทแสดงถึงความพยายามของบิดามารดาพระสารีบุตรในการป้องกันมิให้บุตรชายคนเล็กบรรพชาอุปสมบท เนื่องจากทั้งบุตรชายและทั้งบุตรสาวได้บรรพชาอุปสมบทเสียหมดแล้ว โปรตดู มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543ข, น. 398-401) และ สุภัทรา วงสกุล (2563ข, น. 73-75)

³ พระมหากัสสปเถระหรือชื่อเดิมคือปิณฑลิมาณพสมรสกับภักทกาปิลานี ธิดาของพราหมณ์โกสิยโคตร ทว่าทั้งสองท่านต่างเป็นผู้มีโยนตีในชีวิตการครองเรือน พระมหากัสสปเถระมุ่งปฏิบัติธรรมในพระศาสนา ส่วนภักทกาปิลานีบวชเป็นปริพาชิกา ภายหลังท่านได้ชวนนางภักทกาปิลานีให้บวชเป็นภิกษุณี (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตโต), 2546, น.170)

⁴ ตัวบทพระไตรปิฎกระบุว่าพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดาทรงมีความทุกข์อย่างล้นพ้นต่อเหตุการณ์นี้ เนื่องจากพระพุทธเจ้าและเจ้าชายนันทะได้ผนวชแล้ว ครั้นราหุลกุมารออกบวช ยังความทุกข์ทรมานมากล้นเสมือนหนึ่งถูกเขื่อนเนื้อหนัง ตัดเอ็นและกระดูกจรดถึงเยื่อในกระดูก พระเจ้าสุทโธทนะจึงทูลขอพระพุทธเจ้าไม่พึงบวชให้กุลบุตรที่บิดามารดายังมิได้อนุญาตให้บรรพชา (วิมพา. 4/105/166-167)

⁵ ดังที่ ตัวบทภักทกาปิลานีเถรีคาถา พระเถรีกล่าวถึงเหตุที่ตนออกบวช กล่าวถึงพระมหากัสสปเถระ และประสบการณ์การบรรลุธรรมของตนเอง ดังนี้ “...พระภักทกาปิลานีเถรีก็ได้วิชา ๓ เหมือนพระมหากัสสปะ ละมัจจุราชได้ ชนมารพร้อมทั้งเสนามารได้แล้ว ยังทรงร่างกายที่มีในภพสุดท้ายอยู่ เราทั้ง ๒ เห็นโทษทางโลก แล้วออกบวช ผิดผนตน ลั่นอาสวะ เป็นผู้เย็น ดับสนิทแล้ว” (ขุ.เถรี. 26/63-66/566)

ภาพแห่งความเป็นครอบครัวของภิกษุภิกษุณีอดีตคู่สามีภรรยาในคณะสงฆ์ยุคต้น

เมื่อพุทธศาสนามีได้ห้ามคู่สามีภรรยาที่ปรารถนาละวิถีชีวิตผู้ครองเรือนแสวงหาวิถีชีวิตทางศาสนา ร่วมกัน ย่อมปรากฏภาพความโกลาหลของภิกษุและภิกษุณีอดีตคู่สามีภรรยาผู้ยังเป็นปุถุชนในพระธรรมวินัยนี้ บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์ประเด็นเกี่ยวกับความเป็นครอบครัวของอดีตคู่สมรสในคณะสงฆ์ ที่ปรากฏในตัวบทพระวินัยรวมถึงแนวทางการจัดการความสัมพันธ์ชุดนี้ ด้วยการให้พระวินัยเป็นเครื่องมือจัดการความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยที่บทความจะวิเคราะห์ตัวบทพระวินัยที่แสดงตัวอย่างของคู่สามีภรรยาในคณะสงฆ์ยุคต้นผ่านทั้งสามเหตุการณ์ ได้แก่ การกลับไปเยี่ยมบ้านของภิกษุ การปรนนิบัติภิกษุอดีตสามี และการรับใช้ของภิกษุณีผู้เป็นอดีตภรรยา เนื่องด้วยทั้งสามเหตุการณ์นี้สามารถแสดงถึงภาพลักษณ์ความเป็นครอบครัวในคณะสงฆ์ยุคต้นว่า ไม่ใช่ภาพลักษณ์ของสมณะผู้พ้นโลก ทั้งสามเหตุการณ์นี้ยังแสดงถึงการยินยอมให้ภิกษุและภิกษุณี ผู้เคยเป็นคู่สามีภรรยาสามารถปฏิบัติธรรมร่วมกัน และสามารถไปมาหาสู่กันได้ ดังกรณีพระอุทายีและอดีตภรรยาผู้บวชในสำนักภิกษุณีไปมาหาสู่กันเสมอ⁶ รวมถึงมิได้ห้ามภิกษุเดินทางกลับไปเยี่ยมเยียนครอบครัว ดังกรณีพระสุทินกลับไปเยี่ยมเยียนครอบครัว และได้เสพเมณุกับภรรยาเพื่อหวังบุตรชายไว้สืบตระกูล⁷ การอะลุ่มอล่วยเช่นนี้ย่อมเกิดความวุ่นวายในองค์กรสงฆ์ ตัวบทพระวินัยได้แสดงภาพภิกษุภิกษุณีอดีตคู่สมรสว่ายังคงปฏิบัติตามแบบอย่างจารีตของครอบครัวในวิถีสมณะจึงนำไปสู่ปัญหาสู่ชุมชนสงฆ์ ตัวบทพระวินัยยังแสดงนัย ต่อวิธีการจัดการขององค์กรสงฆ์ยุคต้น ด้วยการบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแนวทางการจัดการความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในคณะสงฆ์ยุคต้น

อนึ่ง การอ่านพระตัวบทวินัยด้วยกรอบคิดเรื่อง “ครอบครัว” บทความนี้ได้แนวคิดจากวิธีการอ่านตัวบทพระวินัยของ เซน คลาร์ก (2014) นักวิชาการผู้นำเสนอภาพอารามนิยมของพุทธศาสนาแบบอินเดีย (Indian Buddhist Monasticisms) ด้วยข้อเสนอว่า ภาพอารามนิยมของพุทธศาสนาแบบอินเดียในคณะสงฆ์ยุคต้นนั้นไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์เชิงครอบครัวอย่างสิ้นเชิง (สุภัทรา วงสกุล, 2563ข, น. 76; Clarke, 2014)⁸ แม้ว่าในบทความนี้จะมีการยกตัวอย่างการอ้างอิงตัวบทพระวินัยและการอ้างอิงบทความวิชาการ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในงานศึกษาก่อนหน้าของผู้เขียน ทว่าในบทความนี้ผู้เขียนจะเสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอที่ต่างจากข้อเสนอของ เซน คลาร์ก ทั้งจะเสนอความเข้าใจที่มีต่อตัวบทพระวินัยที่แตกต่างจากงานศึกษาของผู้เขียนก่อนหน้านี้ (สุภัทรา วงสกุล, 2563ก, 2563ข) ผู้เขียนมีความเห็นว่าการทดลองอ่านตัวบทพระวินัยฝ่ายเถรวาท

⁶ ตัวบทกล่าวไว้ดังนี้ “...สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้งนั้น อดีตภรรยาของท่านพระอุทายีบวชอยู่ในสำนักภิกษุณี นางมาหาท่านพระอุทายีอยู่เสมอ แม้ท่านพระอุทายีก็ไปหานางอยู่เสมอ ก็ในสมัยนั้น ท่านพระอุทายีกระทำกิจในที่อยู่ของนาง...” (วิ.มหา. 2/503/26)

⁷ กรณีพระสุทินทำให้เกิดปฐมบัญญัติซึ่งเป็นปฐมปาราชิก นับเป็นหนึ่งในอาบัติปาราชิกทั้งสี่ประการ คือ เสพเมณู ลักทรัพย์ ข่มขืน ฆราวาสธรรมที่ไม่มีในตน ภิกษุผู้ล่วงละเมิดอาบัติปาราชิก ต้องขาดจากความเป็นภิกษุ (วิ.มหา. 1/24-39/17-29; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2546, น. 141)

⁸ ทั้งนี้ ผู้เขียนได้แนวคิดจากการศึกษาวิธีวิทยาดังกล่าวของ เซน คลาร์ก อ่านและตีความตัวบทคัมภีร์ภิกษุวินัยวัฏศ์ ผ่านกรอบคิดเรื่อง “กาย” เพื่อวิเคราะห์ความเข้าใจพื้นฐานที่พุทธศาสนามีต่อ “กายภิกษุณี” และศึกษาการก่อรูปของกายภิกษุณีในพระศาสนา

ด้วยกรอบคิดเรื่องครอบครัว น่าจะเอื้อให้เข้าใจคณะสงฆ์ยุคต้นด้วยมุมมองที่กว้างขวางและได้แลเห็นภาพคณะสงฆ์ยุคต้นที่หลากหลายขึ้น

งานศึกษา *Family Matters in Indian Buddhist Monasticisms* ของ เซน คลาร์ก เสนอภาพความเป็นครัวเรือนของคณะสงฆ์ยุคต้นในพุทธศาสนานิกายต่างๆ เนื่องจากเขามีความเห็นว่ หากเราวางความเข้าใจเกี่ยวกับอารามนิยมของพุทธศาสนาไว้เพียงแต่การศึกษาแค่คัมภีร์พระบาลีวินัยของเถรวาทเท่านั้นซึ่งถึงแม้ว่าจะเชื่อกันว่าเป็นคัมภีร์พระวินัยฉบับสมบูรณ์ที่สุด ย่อมเสี่ยงที่จะลดทอนความหลากหลายของธรรมเนียมพุทธศาสนาให้เหลือเพียงหนึ่ง การได้ศึกษาคัมภีร์พระวินัยที่หลงเหลือจากนิกายต่างๆ ประกอบนั้น น่าจะเอื้อให้สามารถได้ภาพลักษณ์แห่งอารามนิยมของพุทธศาสนาแบบอินเดียในยุคต้นที่ก้าวพ้นนิกาย (สุภัทรา วงสกุล, 2563ข, น.74; Clarke, 2014, p.18) ทั้งนี้คลาร์กวิเคราะห์พระวินัยว่าเป็นแนวทางให้คู่สมรสหรือครอบครัวก้าวเข้าสู่ชีวิตทางศาสนาาร่วมกัน เขาระบุว่าตัวบทคัมภีร์พุทธศาสนาโดยธรรมเนียมแล้วในทุกนิกายยอมรับตัวบท 2 ประเภทในฐานะคัมภีร์หลัก กล่าวคือพระสูตรในฐานะถ้อยธรรมคำสอน (discourse) และพระวินัยในฐานะบทบัญญัติแห่งคณะสงฆ์ (monastic law codes) นักวิชาการผู้นี้มีความเห็นว่าคัมภีร์พระวินัยแตกต่างจากคัมภีร์พระสูตรในฐานะตัวบทอันถ่ายทอดมุมมองที่เกิดภายในตัวองค์กร (in-house) ทั้งของภิกษุสงฆ์และทั้งของภิกษุณีสงฆ์ในข้อพึงปฏิบัติและในข้อพึงละเว้น ทั้งแสดงถึงมุมมองต่อวิถีชีวิตในอารามที่ภิกษุสงฆ์กลุ่มหนึ่งต้องการสื่อแสดงให้แก่ภิกษุสงฆ์อื่นๆ เกี่ยวกับสถาบันสงฆ์และธรรมเนียมนิยมแห่งสงฆ์เอง (สุภัทรา วงสกุล, 2563ข, น.73; Clarke, 2014, pp. 10-11)

เซน คลาร์ก ตั้งข้อสังเกตต่อแนวคิด “อารามนิยมของพุทธศาสนาแบบอินเดีย” ในทัศนะของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่ใช้ในการศึกษาสังคมสงฆ์ของเถรวาทนั้นสามารถแบ่งได้ 2 แนวทางหลัก กล่าวคือ แนวทางแรก เป็นแนวคิดเกี่ยวกับอารามนิยมแบบคริสต์ศาสนาในยุคกลางของยุโรป แนวทางที่สอง คือมุมมองเกี่ยวกับอุดมคติแห่งชีวิตสงฆ์ ตามธรรมเนียมแห่งการศึกษาพุทธศาสนาของนักวิชาการตะวันตกยุคใหม่ โดยเฉพาะธรรมเนียมแห่งพุทธศาสนาเถรวาท ที่นักวิชาการด้านพุทธศาสนามักแสดงภาพแห่งความเข้าใจต่อวิถีชีวิตแห่งสงฆ์ตามอุดมคติผ่านตัวบทพระสูตร *ขัคควิสามสูตร* หรือ *พระสูตรนอแรด* (the Rhinoceros Horn Sutta)⁹

ตัวบท *ขัคควิสามสูตร* หรือ “พระสูตรนอแรด” กล่าวถึงปณิธานพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ตัดพันธนาการคือบ่วงของผู้ครองเรือน ได้แก่ บุตรภรรยา และโภคทรัพย์ทั้งปวง โดยเที่ยวจาริกไปเพียงลำพังเสมือนนอแรด

...(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่งกล่าวดังนี้) พระปัจเจกสัมพุทธเจ้าผู้กล้าหาญ ปลงเครื่องหมายคฤหัสถ์แล้ว ตัดเครื่องผูกพันของคฤหัสถ์แล้ว เหมือนต้นทองหลางที่ใบร่วงหล่นแล้ว จึงประพटติอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด...

⁹ โปรดดู แนวคิด “อารามนิยมของพุทธศาสนาแบบอินเดีย” (Indian Buddhist Monasticisms) ของนักวิชาการส่วนใหญ่ที่ถูกนำมาเทียบเคียงกับอารามนิยมแบบคริสต์ศาสนา หรือแนวคิดอารามนิยมแบบอุดมคติของคณะเบเนดิกตีนในยุคกลาง และมีภาพแห่งความเข้าใจเกี่ยวกับวิถีชีวิตภาพวิถีแห่งสงฆ์ตามอุดมคติผ่านตัวบทพระสูตร *ขัคควิสามสูตร* หรือ *พระสูตรนอแรด* ที่กระตุ้นเตือนให้เราละทิ้งเพื่อนพ้องญาติมิตร ละทิ้งความมั่งคั่งและผลประโยชน์ การได้มาซึ่งทรัพย์สิน เงินทอง พึงมุ่งไปผู้เดียวเสมือนนอแรด (Clarke, 2014, pp. 2-5)

...(พระปัจเจกสัมพุทธเจ้า) ละทิ้งบุตร ภรรยา บิดา มารดา ทรัพย์ ัญชาติ พวกพ้อง และกาม ตามส่วน
แล้ว จึงประพฤติดูอยู่ผู้เดียวเหมือนนอแรด...” (ขุ.สุ. 25/44-60/509-513)

สุภัทรา วงสกุล (2563ข, น. 73-74) กล่าวถึงข้อเสนอของ เซน คลาร์ก ต่อแนวคิดอารามนิยมของพุทธศาสนาในยุคต้นดังนี้ คลาร์กระบุว่าหากถือเอาพระสูตรนอแรดเสมือนภาพแทนแห่งชีวิตในอุดมคติของสงฆ์ในทัศนะพุทธศาสนานี้ น่าจะเป็นการวางเป้าหมายที่ผิดพลาด เนื่องด้วยอุดมคติแห่งชีวิตสงฆ์ปรากฏอยู่ในตัวบทของคัมภีร์พระวินัย มิใช่ตัวบทในคัมภีร์พระสูตร คลาร์กเสนอให้เรามองต่อพระสูตรนอแรดในฐานะหน้าที่ที่สื่อแสดงเชิงวาทวิธี (rhetoric) เป็นอุดมคติของธรรมเนียมพรตนิยมแห่งสงฆ์ที่ยังคงสำคัญในฐานะหลักของภิกษุเมื่อยามเผชิญหน้ากับวิกฤต โดยย้ำเตือนให้เราได้ตระหนักถึงความแตกต่างระหว่างภาพแห่งอุดมคติของธรรมเนียมแห่งผู้สละโลก (the ideals of an ascetic) กับวิถีแห่งสงฆ์ในอาราม (monasticism) โดยภาพลักษณ์ของพระสูตรนอแรดนี้ได้รับรับการก่อรูปของการศึกษา และการเลือกสรรทางวิชาการต่อมาโน้ตขึ้นเรื่อง “อารามนิยมของพุทธศาสนา” ในฐานะวิถีชีวิตแห่งการละโลกและตัดขาดจากความสัมพันธ์เชิงครอบครัวโดยสิ้นเชิง

ในประเด็น *ขัคควิสาณสูตร* หรือพระสูตรนอแรดนี้ประพจน์ อัครวิรุฬหการ (2537, น. 191) วิเคราะห์พระสูตรจากการวิเคราะห์ความหมายบาทคาถา *เอโก จเร ขัคควิสาณกปโป* ในฐานะการแสดงปณิธานของพระปัจเจกพุทธเจ้า

...ในคัมภีร์จุฬินทเทศ ส่วนที่เป็นอรรถกถาของขัคควิสาณสูตรก็ตีความคาถาเหล่านี้ว่า เป็นของพระปัจเจกพุทธเจ้า จึงไขคำว่า *เอโก* ว่าหมายถึง พระปัจเจกพุทธเจ้า เพราะออกบวชก็โดยตนเองผู้เดียว ละตัณหา ก็แต่ผู้เดียว ฯลฯ บรรลุอนุตรปัจเจกสัมโพธิญาณก็แต่ผู้เดียว เป็นต้น...

การตีความดังกล่าวทำให้แลเห็นภาพพระสูตรนอแรดในฐานะการแสดงปณิธานพระปัจเจกพุทธเจ้าผู้ออกบวชและบรรลุสัมโพธิญาณแต่เพียงพระองค์เดียว ดังนั้นพระสูตรนอแรดน่าจะไม่ใช่ภาพแทนคณะสงฆ์ยุคต้นดังที่มีการยกภาพแทนของนักบวชในพุทธศาสนาว่า คือผู้ก้าวออกจากชีวิตครัวเรือนแล้วมุ่งแสวงหาความหลุดพ้นโดยมิได้ข้องเกี่ยวกับกิจกรรมทางโลก รวมถึงตัดขาดจากความสัมพันธ์เชิงครอบครัวอย่างสิ้นเชิง กระนั้นแล้วสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้สามารถตรัสรู้ธรรมทั้งปวงได้ด้วยพระองค์เองยังทรงเกื้อกูลสมาชิกในครอบครัวทั้งในทางธรรมและทั้งในทางโลก¹⁰ จึงอาจกล่าวได้ว่าภาพสมาชิกองค์กรสงฆ์ในยุคต้นแม้เป็นภาพผู้เดินออกจากวิถีแห่งครัวเรือนหากแต่มิใช่ผู้ตัดขาดจากความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนโดยสิ้นเชิง

¹⁰ การเกื้อกูลพระญาติในทางโลกดังปรากฏว่าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเกื้อกูลพระญาติคือ เจ้าศากยวงศ์ให้รอดพ้นจากการสังหารของพระเจ้าวิฑูฑะถึง 3 ครั้งด้วยกัน โปรดดูใน พระเจ้าวิฑูฑะเสด็จไปพบพระศาสดา (มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2543ข, น. 35-36)

สุภัทรา วงสกุล (2563, หน้า 75) กล่าวถึงการวิเคราะห์ตัวบทพระวินัยของคลาร์ก ด้วยวิธีอ่านเทียบเคียงและตีความตัวบทคัมภีร์พระวินัยในกายต่างๆ¹¹ ผ่านกรอบคิดเรื่อง “ครอบครั” ว่าทำให้เราแลเห็นภาพความสัมพันธ์เชิงครอบครัวในอารามนิยมของพุทธศาสนายุคต้น *ที่ไม่ใช่การตัดขาดกับความสัมพันธ์เชิงครอบครัวอย่างสิ้นเชิง* ทั้งนี้ คลาร์กตั้งข้อสังเกตว่าตัวบทพระวินัยนั้นเองแสดงถึงตัวอย่างของเหล่าภิกษุและภิกษุณียังคงความสัมพันธ์เชิงครอบครัวที่มีต่อกัน และต่อโลกฆราวาส ประเด็นสำคัญที่นักวิชาการผู้นี้นำเสนอคือการอ่านเรื่องเล่าในตัวบทพระวินัยด้วยกรอบคิดเรื่อง “ครอบครั” ทำให้แลเห็นภาพแห่งอารามนิยมของพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม *ที่ไม่ใช่วิถีแห่งการยุติความสัมพันธ์กับครอบครัวไปสีกิวิเวกลำพังเพียงผู้เดียวเหมือนนอแรดคนเดียว* ตัวบทพระวินัยซึ่งได้รับการบันทึกโดยพระวินัยธรแสดงนัยว่า ภิกษุยังคงมีปฏิสัมพันธ์กับครอบครัว สามารถไปมาหาสู่กัน ฉันทตอาหารร่วมกัน สำหรับคลาร์กแล้วการสละละครัวเรือนของภิกษุและภิกษุณีไม่ได้หมายถึงการละทิ้งครอบครัวอย่างสิ้นเชิง ทว่าอาจเป็นการออกจากเรือนสู่การแสวงหาชีวิตทางศาสนาร่วมกัน ซึ่งตัวบทพระวินัยได้แสดงนัยต่อการจัดการความสัมพันธ์กับครอบครัวของสงฆ์โดยผู้ประมวลพระวินัยที่เป็นนักปฏิบัติ (Pragmatic redactors)

ข้อเสนอจากการอ่านพระวินัยด้วยกรอบคิดเรื่อง “ครอบครั”

แม้ว่าบทความนี้ได้แนวคิดจากวิธีการอ่านตัวบทพระวินัยด้วยกรอบคิดเรื่อง “ครอบครั” จากการอ่านตัวบทพระวินัยของ เซน คลาร์ก ทว่าประเด็นที่บทความนี้มุ่งวิเคราะห์คือความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับภิกษุณีอดีตคู่สามีภรรยาในคณะสงฆ์ยุคต้น โดยจะวิเคราะห์ทั้งสามเหตุการณ์ ได้แก่ *การกลับไปเยี่ยมบ้านของภิกษุ การปรณิบัติภิกษุอดีตสามีของภิกษุณีอดีตภรรยา และการรับใช้ภิกษุอดีตสามีของภิกษุณีอดีตภรรยา* เนื่องจากเรื่องเล่าในตัวบทพระวินัยเหล่านี้ สามารถแสดงภาพความวุ่นวายและความสับสนของชุมชนสงฆ์ที่อนุญาตให้คู่สามีภรรยาสามารถแสวงหาชีวิตทางศาสนาร่วมกันได้ แต่ก็ได้จัดวางพระวินัยเป็นแนวทางจัดการความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในคณะสงฆ์นี้ อย่างไรก็ตาม บทความนี้มีข้อพิเคราะห์เพิ่มเติมรวมถึงมีข้อวิเคราะห์ต่อเรื่องเล่าในตัวบทพระวินัยและต่อการบัญญัติสิกขาบทรวมถึงการตีความเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์ หรือผู้ประมวลคัมภีร์พระวินัยแตกต่างจากข้อสรุปของคลาร์ก อีกทั้งบทความนี้จะอธิบายเหตุผลที่เป็นไปได้ในการยินยอมให้อดีตคู่สมรสสามารถปฏิบัติธรรมร่วมกันได้ในพระศาสนาซึ่งผู้เขียนยังไม่พบข้อเสนอนี้ในงานศึกษาของ เซน คลาร์ก

¹¹ ในบรรดากายต่างๆ ของพุทธศาสนาทั้งสิบแปดนิกาย มีเพียงหกนิกายเท่านั้นที่ปรากฏว่ามีคัมภีร์วินัยที่ยังหลงเหลืออยู่ ได้แก่ ธรรมคุปต์, มหาสังฆิกะ, มหิสาสะกะ, สรวาสติวาท (สัพพัตติกาวาท) , มูลสรวาสติวาท (มูลสัพพัตติกาวาท) และเถรวาท ถือกันว่าคัมภีร์พระบาลีของเถรวาทนั้นเป็นฉบับสมบูรณ์ที่สุด ด้วยเหตุผลที่ว่า “...เนื่องจากจารึกไว้ในภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ดั้งเดิมกว่าภาษาจีนหรือทิเบต และมีเนื้อหาครบถ้วนบริบูรณ์ จึงมีคุณค่ามาก...” (พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ, 2558, น. 26)

เหตุที่เกิดเมื่อภิกษุกลับไปเยี่ยมครอบครัว...

เรื่องพระสุทินกลับไปเยี่ยมครอบครัว มูลเหตุเกิดจากการเกิดทุกข์ภิกษุในแคว้นวัชชี ทำให้ยากนักที่พระจะบิณฑบาตเลี้ยงชีพได้ พระสุทินจึงเดินทางกลับไปหาครอบครัวด้วยหวังภัตตาหาร ต่อมาพระสุทินได้เสพเมณฺธธรรมกับภรรยาตามคำร้องขอของมารดาของตนเพื่อหวังได้หลานชายไว้สืบตระกูล ด้วยเหตุนี้จึงเกิดปฐมบัญญัติคือปาราชิกอาบัติหนักที่สุด กล่าวคือให้ภิกษุผู้เสพเมณฺธขาดจากความเป็นภิกษุ เช่น คลาร์ก (2014, pp. 55-56) ตั้งข้อสังเกตว่าเรื่องราวของพระสุทินปรากฏในพระวินัยทุกชุดซึ่งโดยทั่วไปถือกันว่าเป็นตัวอย่างของภิกษุผู้ล้มเหลวในการปฏิบัติธรรม พระสุทินถูกรู้จักในฐานะทำให้เกิดปฐมปาราชิก คือภิกษุผู้เสพเมณฺธธรรมกับอดีตภรรยาจนนางตั้งครรภ์ คลาร์กตีความตัวบทดังกล่าวด้วยข้อสังเกตว่าการที่พระวินัยหรือผู้ประมวลคัมภีร์พระวินัยได้บันทึกเรื่องอดีตภรรยาและบุตรชายของพระสุทินผู้มีนามว่า “พิชกะ” ว่าในที่สุดแล้วบุคคลทั้งสองได้บวชเป็นภิกษุณีและภิกษุและได้บรรลุธรรมในเวลาต่อมา อาจจะแสดงถึงความพยายามของการแสดงนัยเรื่องราวของพระสุทินได้ในอีกแนวทางหนึ่ง กล่าวคือไม่ได้เป็นเรื่องราวที่แสดงถึงตัวอย่างของความล้มเหลวของสงฆ์ หากแต่เป็นสามารถเรื่องเล่าที่เผยแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงครอบครัวในอารามนิยมของพุทธศาสนาที่ต่างก็ได้บรรลุถึงจุดมุ่งหมายทางศาสนาร่วมกัน

บทความนี้มีความเห็นแตกต่างจากข้อเสนอของ คลาร์ก (Clarke, 2014, p. 55) ที่มีต่อเรื่องเล่าของพระสุทิน ในฐานะเรื่องเล่าที่เผยแสดงถึงความสัมพันธ์เชิงครอบครัวในอารามนิยมของพุทธศาสนา ผู้ต่างได้บรรลุจุดมุ่งหมายทางศาสนาร่วมกัน กล่าวคือแม้ว่าเรื่องเล่าของพระสุทินในนิยายต่างๆ ต่างระบุว่าในภายหลังภรรยาและบุตรชายที่ชื่อ “พิชกะ” ได้ออกจากครัวเรือนแล้วแสวงหาชีวิตทางศาสนาร่วมกัน ทว่าเมื่อพิจารณาตัวบทคัมภีร์พระวินัยและตัวบทคัมภีร์อรรถกถาฝ่ายเถรวาท ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ต่อจากนั้นไว้ ดังนี้

...ต่อมา อดีตภรรยาของพระสุทินครรภ์แก่จึงคลอดบุตร พวกเพื่อนของพระสุทินตั้งชื่อเด็กคนนั้นว่า เด็กชายพิชกะ เรียกอดีตภรรยาของพระสุทินว่า พิชกมารดา เรียกพระสุทินว่าพิชกบิดา ต่อมาทั้งมารดา ทั้งบุตรได้ออกจากเรือนไป บวชเป็นอนาคาริก ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์...” (วิ.มหา. 1/36/25)

บทความนี้มีความเห็นว่า ตัวบทคัมภีร์อรรถกถา *ปฐมปาราชิกสิกขาवरณนา* (เรื่องพระสุทิน) (2543ก, น. 72) ได้กล่าวถึงอดีตภรรยาและพิชกะบุตรชายพระสุทินว่า ภายหลังเมื่อทั้งสองคนบวชแล้วได้บรรลุอรหันต์ ดังนี้

...ได้ยินว่า ในเวลาที่พิชกะมีอายุได้ ๗-๘ ขวบ มารดาของเธอได้บวชในสำนักนางภิกษุณี และพิชกทารกนั้นก็ได้อาศัยอยู่ในสำนักของภิกษุ ได้อาศัยเพื่อนพรหมจารีผู้เป็นกัลยาณมิตร ก็ได้ดำรงอยู่ในพระอรหัตแล้ว. เพราะเหตุนี้ ท่านพระอุบาลีเถระ จึงได้กล่าวไว้ว่า เขาทั้งสอง ได้ออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิต ได้ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตแล้ว. บรรพชาของมารดาและบุตร ได้มีผลแล้วด้วยประการฉะนี้.

หากวิเคราะห์ทั้งตัวบท*คัมภีร์พระวินัย*และทั้งตัวบท*คัมภีร์อรรถกถา*น่าจะแลเห็นเจตนารมณ์ของผู้บันทึกหรือผู้ประพันธ์พระวินัยรวมถึงผู้ประพันธ์คัมภีร์อรรถกถาได้หรือไม่ว่า ถึงแม้มีการระบุชัดเจนว่าอดีตภรรยาและบุตรของพระสุทินภายหลังออกบวชและบรรลอรหัตต์ทั้งสองคน ทว่าตัวบทใน*คัมภีร์พระวินัย*และตัวบทใน*คัมภีร์อรรถกถา* ต่างไม่ได้กล่าวถึงความสำเร็จทางศาสนาของพระสุทินแต่ประการใด บทความนี้จึงมีความเห็นว่า กรณีของพระสุทินน่าจะเป็นตัวอย่างที่ผู้บันทึกหรือผู้ประพันธ์คัมภีร์พระวินัยแสดงถึงผลลัพธ์ให้แก่ภิกษุและภิกษุณีในฐานะสมาชิกขององค์กรสงฆ์ได้ตระหนักร่วมกันว่า ลำพังเพียงความมุ่งมั่นประการเดียวไม่น่าจะเพียงพอต่อการนำพาบุคคลสู่ความสำเร็จทางพระศาสนาได้¹² ดังที่นายสุทินบุตรเศรษฐีผู้ยอมแม่ตายเพื่อให้ได้บวชเป็นภิกษุ ทว่าตัวบทแสดงให้เห็นว่าสิ่งที่ยากเย็นยิ่งกว่าการขอออกบวชคือความตั้งใจแน่วแน่และการประพฤติปฏิบัติตนในฐานะสมณเพศให้อำรงความสงบละเว้นจากกิเลสทั้งปวง ผู้บันทึกหรือประพันธ์พระวินัยจึงอาจจะกำลังส่งเสียงเตือนไปยังสมาชิกองค์กรสงฆ์ต่อเรื่องทางกามารมณ์ ว่าเป็นประเด็นสำคัญยิ่งที่พึงตระหนักและพึงระแวดระวัง โดยมีกรณีพระสุทินเป็นตัวอย่างการเสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา นับเป็นปฐมเหตุของการบัญญัติสิกขาบทและเป็นปฐมเหตุของปาราชิกสิกขาบท ตัวบทพระวินัยระบุไว้ดังนี้

...จากนั้นมารดาบอกพระสุทินผู้ฉันทว่า “ลูกสุทิน ตระกูลเรานี้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินมีทองมาก มีเครื่องประดับมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก ท่านควรกลับมาเป็นคฤหัสถ์ จะได้ใช้สอยทรัพย์สมบัติและทำบุญ”

ท่านพระสุทินตอบว่า “โยมแม่ อาตมาไม่อาจไม่สามารถ อาตมายังพอใจประพฤติดิพรหมจรรย์อยู่”... มารดาพระสุทินวิงวอนแม่ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม่ครั้งที่ ๓ นางกล่าวว่า “ลูกสุทิน ตระกูลเรานี้มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีเงินมีทองมาก มีเครื่องประดับมาก มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก ลูกจงให้ผู้สืบเชื้อสายไว้ เจ้าลิจฉวีจะได้ไม่ริบมรดกของเราที่ขาดผู้สืบสกุล”

“คุณโยม เรื่องนี้อาตมาพอจะทำได้”

“เวลานี้ ลูกพักอยู่ที่ไหน”

“อาตมาพักอยู่ที่ป่ามหาวัน” พระสุทินตอบแล้วลุกจากอาสนะหลีกไป...

...พระสุทินตอบว่า “โยม เรื่องนี้อาตมาพอจะทำได้” แล้วจับแขนอดีตภรรยาพาเข้าป่ามหาวัน เพราะยังมิได้บัญญัติสิกขาบท จึงเห็นว่าไม่มีโทษ ได้เสพเมถุนธรรมกับอดีตภรรยา ถึง ๓ ครั้ง นางตั้งครรภ์เพราะเหตุนี้... (วิมहा. 1/35-36/24)

¹² ขณะที่ตัวบทอรรถกถากล่าวถึงพระสุทินไว้ดังนี้ว่า “... พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมุ่งหมายเอาพระศาสนา ตรัสว่า ดูก่อนโมฆบุรุษ! ท่านเป็นตัวอย่าง เป็นหัวหน้าแห่งอุกฤษฏธรรมทั้งหลายมากแล. มีคำอธิบายว่า ท่านนับว่าเป็นตัวอย่าง แห่งบุคคลทั้งหลาย หรืออุกฤษฏธรรมทั้งหลายเป็นอันมากในพระศาสนา นี้ เพราะทำก่อนบุคคลทั้งปวง นับว่าเป็นหัวหน้า คือเป็นผู้ให้ประตุได้แก่ข้าพเจ้า เพราะเป็นผู้ดำเนินหนทางนั้นก่อนบุคคลทั้งปวง. ...” (มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, 2543ก, น. 732-733)

กรณีของพระสุทินผู้เป็นปฐมเหตุของปาราชิกสิกขาบทที่ 1 พระบัญญัติคือ “ก็ ภิกษุใดเสพเมถุนธรรม ภิกษุนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้” (วิมहा.1/39/29) ตัวบทพระวินัยดังกล่าวทำให้แลเห็นภาพความตั้งมั่นของพระสุทินผู้ปฏิเสธทรัพย์สินเงินทองทั้งปวงที่บิดามารดาเสนอจะยกให้ ความคลอนแคลนเกิดขึ้นเมื่อมารดา ยกความมั่นคงของตระกูลมาเป็นเหตุผลถึงการไร้ทายาทสืบสกุลจะทำให้โคตรทรัพย์ทั้งปวงถูกเจ้าลิจฉวีริบไป แม้ว่าเราไม่สามารถเข้าใจได้อย่างถ่องแท้ว่าการเสพเมถุนธรรมในครั้งนั้น เกิดจากความตั้งใจของพระสุทินที่จะให้ทายาทไว้สืบสกุล¹³ กระทำด้วยภาวะจำยอมเพราะจำเป็นต้องดำรงความมั่นคงของวงศ์ตระกูลด้วยการมี บุตรชายไว้สืบสกุลซึ่งเป็นหนึ่งในจุดหมายสำคัญตามคติอินดูโบราณ¹⁴ หรือว่าจะกระทำอย่างจงใจด้วยไม่อาจ ต้านทานความต้องการทางเพศและความรู้สึกทางกามารมณ์ของตนนั้นได้ ทว่าสิ่งที่เราสามารถเข้าใจได้จากการวิเคราะห์ตัวบทพระวินัย ปาราชิกสิกขาบทที่ 1 ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรมของพระสุทินคือ ข้อยืนยันทน มั่งคั่งของพุทธศาสนาต่ออุดมคติในวิถีสมณะของตน คือการสละละวิถีชีวิตแบบครอบครัว สู่การตั้งมั่นถือ พรหมจรรย์ตลอดชีวิต การเสพเมถุนธรรมจึงขัดแย้งกับอุดมคติของความเป็นสมณะอย่างยิ่ง เพราะกามกิจเป็น กิจที่ผู้ครองเรือนพึงกระทำ ย่อมย้อนแย้งกับการเป็นภิกษุหรือภิกษุณีผู้ก้าวออกจากวิถีชีวิตแบบครอบครัวเพื่อ มุ่งปฏิบัติธรรมให้ล่งพันห้วงแห่งทุกซ์ จึงมีการกำหนดโทษอย่างรุนแรงที่สุดต่อภิกษุและภิกษุณีผู้เสพเมถุน ธรรม ถือเป็นปาราชิก ให้ขาดจากความเป็นพระโดยทันที และไม่สามารถกลับเข้ามาบวชเป็นสมาชิกลงในคณะ สงฆ์อีกต่อไปได้

ถึงแม้เกิดความเสื่อมเสียขึ้นในคณะสงฆ์จากการกลับไปเยี่ยมครอบครัวของพระสุทินในครั้งนั้น ทว่าก็ ไม่ได้มีการห้ามภิกษุกลับไปเยี่ยมครอบครัว ย่อมแสดงถึงความอะลุ่มอล่วยต่อความสัมพันธ์เชิงครอบครัวใน องค์การสงฆ์ รวมถึงการสื่อสารให้สมาชิกในองค์การสงฆ์รับทราบถึงการไม่กีดกันความสัมพันธ์เชิงครอบครัวนี้ ดังที่ คลาร์ก (Clarke 2014, p.55) วิเคราะห์เรื่องเล่านี้ว่า ดูเหมือนครอบครัวพระสุทินแสดงถึงวิถีการออก จากเรือน สู่วิถีแห่งการไร้เรือน ทว่าวิถีแห่งการไร้เรือนไม่ใช่สภาวะการละทิ้งครอบครัวอย่างสิ้นเชิง ขณะที่บทความนี้ตั้งข้อสังเกตต่อท่าทีอะลุ่มอล่วยของพุทธศาสนาต่อการไม่ได้ห้ามภิกษุกลับไปเยี่ยมครอบครัว และการยิน ยอมให้สมาชิกในครอบครัวแสวงหาชีวิตทางศาสนาร่วมกันในคณะสงฆ์ยุคต้นดังนี้ว่า การไม่ได้ห้ามภิกษุกลับไป เยี่ยมเยือนครอบครัว รวมถึงการยินยอมให้สมาชิกในครอบครัวสามารถแสวงหาชีวิตทางศาสนาร่วมกันได้ ใน คณะสงฆ์ยุคต้นสามารถเข้าใจได้ว่าเป็นการเปิดโอกาสในการเพิ่มจำนวนสมาชิกให้คณะสงฆ์ได้หรือไม่ เนื่องจาก เมื่อหัวหน้าครอบครัวคือบิดาหรือพี่ชายออกบวชและสามารถไปมาหาสู่กับครอบครัวแต่เดิมของตนนั้นได้ ย่อม

¹³ ดูเหมือนผู้ประพันธ์*คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา* (แปล) น่าจะพิจารณาการเสพเมถุนธรรมของพระสุทินกับอดีตภรรยาถึง 3 ครั้งว่ากระทำเพื่อให้ ได้บุตรชายไว้สืบสกุล ดังนี้ “...ก็ท่านพระสุทินนี้ บัณฑิตพึงทราบว่าได้ทำการยังภริยาวิญญูติให้เคลื่อนไหวถึง ๓ ครั้ง เพื่อความตกลงใจจะให้ ตั้งครรภ์...” อ้างใน ปฐมปาราชิกวรรณา ใน พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 มหาวิภังค์ ปฐมภาค และ อรรถกถา มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระ บรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2525. โปรดดูใน มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2543), น. 715.

¹⁴ ดังที่เราเข้าใจกัน ตามคติอินดูโบราณได้จัดแบ่งวิถีการดำเนินชีวิตไว้ 4 ช่วง หรือ*อาศรม* 4 ได้แก่ ช่วงแรกคือ *พรหมจารี* เป็นช่วงเวลาศึกษาเล่า เรียน ช่วงที่สองคือ *คฤหัสถ์* เป็นผู้ครองเรือน มีภรรยาและบุตร ช่วงที่สามคือ *วานปรสธ* ออกจากครัวเรือนไปถือศีลในป่า และช่วงสุดท้ายคือ *สันยาสี* เป็นผู้สละโลก ไร้ซึ่งสิ่งผูกมัดทางโลก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต), 2546, น. 353; แบชม, 2559, น. 259 -260)

เพิ่มโอกาสให้สมาชิกครอบครัวคนอื่นๆ สามารถก้าวเข้าสู่ชีวิตทางพระศาสนาได้เช่นกัน ดังเช่นการออกบวชของพระสารีบุตรจึงส่งผลให้บรรดาน้องชายและน้องหญิงรวมถึงหลานๆ ของท่านต่างได้ออกบวชด้วย หรือเมื่อสามีบวชเป็นภิกษุ จึงมีความเป็นไปได้ว่าภรรยาอาจจะออกบวชเป็นภิกษุณี และเมื่อสตรีผู้เป็นภรรยาและเป็นมารดาออกบวชเป็นภิกษุณี จึงมีความเป็นไปได้ว่าบุตรชายจะออกบวชเป็นสามเณรด้วยเช่นกัน ดังปรากฏครอบครัวพระสุทินที่ภรรยาและบุตรชายทั้งสองคนนั้นได้ออกบวชในภายหลัง การอนุญาตให้บรรดาสมาชิกในครอบครัวมุ่งแสวงหาชีวิตในพระศาสนาพร้อมกันได้เท่ากับเป็นการเพิ่มสมาชิกในคณะสงฆ์ซึ่งการเพิ่มจำนวนสมาชิกในองค์กรสงฆ์รวมถึงการเพิ่มจำนวนของผู้สนับสนุนในพระศาสนาย่อมมีนัยสำคัญยิ่งต่อการสถาปนาคณะสงฆ์ยุคต้น

บทความนี้มีความเห็นว่าในการเผยแพร่พระศาสนานั้นจำนวนของพระสาวกน่าจะมีความสำคัญและมีนัยสำคัญต่อภาพลักษณ์ของคณะสงฆ์ยุคต้น ดังที่ภายหลังการตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังอาศรมของชฎิลทั้งสามพี่น้อง คือ ชฎิลอุรุเวลกัสสปะผู้มีสาวก 500 คน ชฎิลนทีกัสสปะผู้มีสาวก 300 คน และชฎิลคยาภัสสปะผู้มีสาวก 200 คน ในกาลต่อมาทั้งสามพี่น้องรวมถึงเหล่าชฎิลผู้สาวกได้บรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ ทำให้เมื่อเสด็จจากอุรุเวลาเสนานิคมเสด็จจาริกไปยังตำบลคยาสีสะ พระพุทธองค์เสด็จพร้อมด้วยภิกษุหมู่ใหญ่ราว 1,000 รูป ท่านทั้งหลายล้วนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์¹⁵

ขณะที่นักวิชาการด้านการทวิทยาอย่างศาสตราจารย์ เอ. แอล. แบชัม (A. L. Basham) (แบชัม, 2559, น. 427) กล่าวถึงการจาริกของพระพุทธเจ้า จำนวนและอิทธิพลของคณะสงฆ์สมัยพุทธกาลดังนี้

...พระพุทธเจ้าและสาวกของพระองค์จะจาริกจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งเป็นเวลาแปดเดือนเพื่อสั่งสอนคนทุกคนไม่เลือกหน้า... พระพุทธเจ้าและสาวกจะหยุดอยู่ที่สวนใดสวนหนึ่งที่บรรดาเศรษฐีหรือคฤหบดีที่เป็นสาวกสร้างถวายเป็นเวลา 4 เดือน โดยพักอยู่ในกุฏิที่ทำด้วยต้นไผ่หรือต้นอ้อ สวนเหล่านี้ก็คือวัดที่เป็นต้นแบบของวัดทางศาสนาพุทธที่ยิ่งใหญ่ในสมัยต่อมา เป็นเวลามากกว่า 40 ปี ชื่อเสียงของพระพุทธเจ้าเพิ่มมากขึ้น หมู่สงฆ์ก็เพิ่มทั้งจำนวนและอิทธิพล...

อนึ่ง ดังที่บทความนี้กล่าวไว้ในเบื้องต้นว่า การยินยอมให้คู่สามีภรรยาสามารถแสวงหาชีวิตทางศาสนา ร่วมกัน คณะสงฆ์ย่อมเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิดปัญหาตามมาในคณะสงฆ์ที่ประกอบด้วยทั้งภิกษุภิกษุณีผู้บรรลุนิพพานแล้วและทั้งภิกษุภิกษุณีผู้เป็นปุถุชน บทความนี้จะวิเคราะห์สองกรณีที่มีปัญหา คือกรณีภิกษุณีอดีตภรรยาปรนนิบัติภิกษุอดีตสามี และกรณีภิกษุณีอดีตภรรยาใช้ภิกษุอดีตสามี เนื่องจากทั้งสองกรณีคือการปรนนิบัติ และการรับใช้ภิกษุอดีตสามีของภิกษุณีอดีตภรรยาแสดงถึงปัญหาที่องค์กรสงฆ์ในยุคต้นต้องเผชิญเมื่อมีอดีตคู่สมรสปฏิบัติธรรมร่วมกัน รวมทั้งจะวิเคราะห์แนวทางจัดการของคณะสงฆ์ต่อปัญหาดังกล่าว

¹⁵ โปรดดูใน อุรุเวลปาฏิหาริยกา ว่าด้วยปาฏิหาริย์ที่ตำบลอุรุเวลา เรื่องชฎิล 3 พี่น้อง อ้างใน วิมพา. 4/37-54/47-65.

เมื่อภิกษุณีอดีตภรรยาปรนนิบัติภิกษุอดีตสามี...

กรณีภิกษุณีอดีตภรรยาปรนนิบัติภิกษุอดีตสามี เรื่องเล่านี้ปรากฏใน **คัมภีร์ภิกขุวิวัฏฏ์** คือพระวินัยของภิกษุณีได้ระบุถึงต้นสายปลายเหตุของเรื่องเล่านี้ว่า ต้นเรื่องเกิดจากภิกษุณีอดีตภรรยาปรนนิบัติภิกษุอดีตสามีผู้กำลังฉันอาหารอยู่ในสำนักภิกษุณีนั่น ว่ากันตามธรรมเนียมภรรยาพึงปรนนิบัติสามีด้วยการยกน้ำ ด้วยการพัดให้ รวมถึงชวนคุยเรื่องราวต่างๆ ของครอบครัวฉันใด ภิกษุณีก็นำเอาภาชนะฉันนั้น เป็นเหตุให้ภิกษุอดีตสามีตำหนิ ภิกษุณีจึงน้อยอกน้อยใจผสมกับความโกรธ ทำให้ภิกษุณีครอบงำน้ำบนศีรษะภิกษุแล้วใช้พัดตีตัวบทพระวินัยกล่าวว่า

...มหาอุตม์ชื่ออาโรหิตะบวชในสำนักภิกษุ อดีตภรรยาของท่านบวชในสำนักภิกษุณี ต่อมา ภิกษุณีนักร่วมฉันภัตตาหารในสำนักของภิกษุณีนั่น ขณะที่ท่านกำลังฉัน ภิกษุณีนั่นเข้าไปยืนปรนนิบัติอยู่ใกล้ ๆ ด้วยน้ำฉันและการพัดวี พุดเกี่ยวกับเรื่องครอบครัว พุดมากเกินไป ลำดับนั้น ภิกษุณีนั่น (อดีตสามี – ผู้เขียน) จึงต่อว่าภิกษุณีนั่นว่า “น้องหญิงอย่าได้ทำอย่างนี้ เรื่องนี้ไม่สมควร ภิกษุณีนั่นกล่าวว่า “เมื่อก่อนท่านทำอย่างนี้ๆ กับดิฉัน บัดนี้ เพียงเท่านั้น ก็ทนไม่ได้” จึงครอบงำน้ำลงบนศีรษะแล้วใช้พัดตี

บรรดาภิกษุณีผู้มักน้อย ฯลฯ พวกท่านตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “โฉนภิกษุณีจึงตีภิกษุเล่า...

...ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ประชุมสงฆ์เพราะเรื่องนี้เป็นเหตุ...แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลาย ยกสิกขาบทนี้ขึ้นแสดงดังนี้

...ก็ภิกษุณีใดปรนนิบัติภิกษุผู้กำลังฉันอยู่ด้วยน้ำดื่มหรือด้วยการพัดวี ต้องอาบัติปาจิตตีย์...

(วิ.ภิกขุณี 3/815-816/140-141)

ประเด็นเรื่องเล่าที่ภิกษุณีอดีตภรรยาปรนนิบัติภิกษุอดีตสามีขณะฉันภัตตาหาร รวมถึงข้อวิเคราะห์ของ เซน คลาร์ก มีกล่าวไว้ใน สุภัทรา วงสกุล (2563ก, น. 90) กล่าวโดยสรุป เรื่องเล่านี้ปรากฏในคัมภีร์พระวินัยของมหิสาสะกะ (Mahīśāsakas) เช่นกัน ทว่าบรรยายไว้แตกต่างกัน กล่าวคือคู่สามีภรรยาที่ตกลงจะก้าวสู่ชีวิตทางศาสนาด้วยกัน ครั้นเมื่อภิกษุบิณฑบาตแล้วก็นำกลับมาฉันในที่พำนัก โดยมีภิกษุณีผู้ภรรยาอื่นปรนนิบัติภิกษุอยู่เบื้องหน้า พัดให้ภิกษุ ถวายน้ำให้ และด้วยกิริยาของหญิงที่มีจริต ฝ่ายภิกษุสามีก็หันหน้าหันมาฉัน ไม่มอง ไม่พูดคุยกับภิกษุณีผู้เป็นภรรยา ฉับพลันนั่นเองภิกษุผู้เป็นสามีกลับส่งยิ้มให้สตรีผู้รักสมัยเป็นฆราวาสในทันทีที่เขาเห็นเธอเดินเข้ามา ด้วยความริษยาเป็นเหตุ ภิกษุณีจึงตีศีรษะภิกษุด้วยขวดน้ำจนขวดน้ำแตกเป็นเสี่ยง คลาร์กวิเคราะห์ประเด็นของเรื่องเล่านี้ว่า แม้ภิกษุณีไม่พึงปฏิบัติต่อภิกษุอย่างที่เคยปฏิบัติต่อสามี ทว่าเรื่องเล่าที่แฝงด้วยอารมณ์ขันนี้โดยความไม่ตั้งใจของผู้ประมวลพระวินัยก็ได้เผยให้เห็นสมมติฐานว่าภิกษุสามารถเข้าสู่ที่พำนักของภิกษุณีได้ รวมทั้งสามารถฉันอาหาร กิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ถูกห้ามปราม หรือจะคาดหวังให้ผู้ประมวลพระวินัยในการตัดไฟตั้งแต่ต้นลมต่อสถานการณ์ที่อาจจะเต็มไปด้วยความสับสนเสีย

แม้ว่ารายละเอียดของเรื่องเล่าที่ปรากฏในตัวบทพระวินัยของเถรวาท และในตัวบทพระวินัยของมหายานจะบรรยายไว้แตกต่างกัน ทว่าตัวบทพระวินัยของทั้งสองนิกายได้ร่วมกันถ่ายทอดลักษณะสังคมสงฆ์ยุคต้นได้อย่างชัดเจน กล่าวคือได้สะท้อนภาพลักษณ์หนึ่งของสังคมสงฆ์ยุคต้น เป็นภาพของสมาชิกครอบครัวที่สละละชีวิตแบบครอบครัวแสวงหาวิถีชีวิตทางศาสนาาร่วมกัน อีกภาพลักษณ์หนึ่งของคณะสงฆ์ยุคต้นก็ไม่ใช่วิถีแบบบวรียสงฆ์ที่จะมีเพียงภิกษุภิกษุณีผู้รู้ธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด หากแต่ยังประกอบด้วยบรรดาภิกษุภิกษุณีปุถุชนในคณะสงฆ์นี้ เรื่องเล่านี้จึงแสดงปัญหาหนึ่งซึ่งคณะสงฆ์ยุคต้นต้องเผชิญต่อการยึดมั่นในจารีตแบบครอบครัวของสมณะผู้สละละวิถีชีวิตแบบครอบครัว และภิกษุณีผู้นี้ก็เป็นอย่างหนึ่งของการยึดมั่นตามจารีตแบบครอบครัวของสตรีผู้ที่แม้ว่าได้ก้าวเข้าสู่ชีวิตทางศาสนาแล้วก็ตาม กล่าวคือจารีตแบบครอบครัวที่กำหนดให้สตรีในฐานะภรรยาต้องปรนนิบัติต่อสามีฉันใด เธอก็ได้นำพาความเคยชินนี้เข้ามาใช้ในคณะสงฆ์ด้วย แม้ตัวบทพระวินัยระบุถึงภิกษุณีผู้ว่าถูกตำหนิจากบรรดาภิกษุณีด้วยเหตุที่ติภิกษุ ทว่าพุทธบัญญัติได้กำหนดห้ามภิกษุณีปรนนิบัติภิกษุผู้ฉันด้วยน้ำดื่มและการพัด ดังนั้น เจตนารมณ์ของสิกขาบทนี้น่าจะเข้าใจได้ดังนี้ **ประการแรก บัญญัติพระวินัยเพื่อขจัดความเคยชินตามจารีตแบบครอบครัว** กรณีนี้คือขจัดความเคยชินตามจารีตแบบครอบครัวของการเป็นภรรยาคือการดูแลปรนนิบัติสามีขณะฉันภัตตาหาร **ในประการต่อมา บัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องปรามไม่ให้เกิดการกระทำในลักษณะเดียวกันของอดีตคู่สมรสอื่นในคณะสงฆ์** และหมายรวมถึงการห้ามไม่ให้ภิกษุณีอื่นๆปรนนิบัติภิกษุอื่นๆขณะกำลังฉันอยู่ด้วยน้ำดื่มหรือด้วยการพัด เจตนารมณ์สิกขาบทนี้จึงขยายขอบเขตในการห้ามปรามที่ไม่ได้หมายเพียงกรณีอดีตคู่สมรสในคณะสงฆ์เท่านั้น หากหมายรวมถึงห้ามมิให้ภิกษุณีรูปอื่นปรนนิบัติภิกษุรูปอื่นขณะกำลังฉันด้วยน้ำดื่มหรือด้วยการพัด เนื่องด้วยเมื่อสตรีก้าวเข้าสู่ชีวิตในพระศาสนาแล้วย่อมมีสถานภาพใหม่ในฐานะภิกษุณีที่มีหน้าที่สำคัญคือมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อการดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง การยึดมั่นต่อจารีตแบบครอบครัวในฐานะภรรยาที่ต้องปรนนิบัติสามีหรือสตรีที่ต้องปรนนิบัติบุรุษย่อมเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งต่อการปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะภิกษุณี ดังนั้น สิกขาบทดังกล่าวบัญญัติขึ้นเพื่อเอื้อต่อการปฏิบัติธรรมของสตรีในฐานะภิกษุณี ดังปรากฏเรื่องเล่าในพระไตรปิฎกจำนวนหนึ่งกล่าวถึงกรณีภิกษุณีถูกภิกษุเอาเปรียบ ถูกเรียกใช้จนได้เบียดบังเวลาในการปฏิบัติธรรม (สุภัทรา วงสกุล, 2563ก, น.95-99)

แม้คณะสงฆ์ในยุคต้นยอมรับว่าสตรีมีศักยภาพในการบรรลุธรรมได้ไม่ต่างจากบุรุษ ทว่าพึงเข้าใจด้วยความที่เป็นสตรีถูกจำกัดด้วยบริบททางสังคมวัฒนธรรมตามยุคสมัยนั้นให้ต้องพึ่งพาบุรุษ ดังที่ศาสตราจารย์ เอ. แอล. แบซัน (2559, น. 287) กล่าวถึงสถานภาพของสตรีตามคติฮินดูโบราณซึ่งเป็นวลีที่มีการกล่าวอ้างกันสืบต่อมาว่า “เธอจะทำตามอำเภอใจไม่ได้ ถึงจะอยู่ในบ้านตนก็ตาม ตอนเป็นเด็กต้องขึ้นอยู่กับพ่อ พอสาวก็ต้องไปขึ้นกับสามี ครั้นสามีตายก็ขึ้นกับลูกชายไม่มีที่สิ้นสุด ไม่เคยมีอิสระอย่างใครเขา...”¹⁶ ดังนั้น เมื่อมีพุทธานุญาตให้สตรีบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีได้ ทั้งมิได้ห้ามการไปมาหาสู่กันของอดีตคู่สมรสในคณะสงฆ์ จึงจำเป็นต้องมีการบัญญัติพระวินัย เพื่อให้เป็นแนวทางในการจัดการความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในคณะสงฆ์นี้

¹⁶ โปรดเทียบเคียงกับคำอธิบายของ สุภัทรา วงสกุล(2563ข, น. 38)

นอกจากเพื่อขจัดความเคยชินตามจารีตแบบครอบครัว ยังเพื่อป้องกันปรัมมิให้เกิดภาพลักษณ์ที่ไม่เหมาะสมของ
อดีตคู่สมรสที่ละทิ้งชีวิตแบบครอบครัวมาแสวงหาชีวิตทางศาสนาด้วยกัน

เมื่อภิกษุณีอดีตภรรยาใช้ภิกษุอดีตสามี...

เป็นเรื่องราวอื้อฉาวของพระอุทายีกับอดีตภรรยา ทั้งคู่ใช้ชีวิตทางศาสนาด้วยกัน อดีตภรรยาพำนัก
อยู่ในสำนักภิกษุณี ตัวบทระบุว่ามีการไปมาหาสู่ระหว่างอดีตสามีภรรยาผู้นี้เรื่อยๆ รวมถึงฉันภัตตาหารร่วม
กันในสำนักภิกษุณีนั่น “...นางมาหาท่านพระอุทายีอยู่เสมอ แม้ท่านพระอุทายีก็ไปหานางอยู่เสมอ ก็ในสมัยนั้น
ท่านพระอุทายีกระทำภักตกิจในที่อยู่ของนาง...” (วิ.มหา.2/503/26) ในเช้าวันหนึ่ง พระอุทายีครองอันตรวาสก
ถือบาตรและจีวรไปหานางถึงที่อยู่ จากนั้นนั่งบนอาสนะเปิดอกคาดหวังหน้าภิกษุณี ภิกษุณีก็นั่งบนอาสนะเปิด
องค์กำเนิดต่อหน้าพระอุทายีเช่นกัน พระอุทายีเกิดความกำหนัด เพ่งมององค์กำเนิดของนาง น้ำอสุจิจึงเคลื่อน
พระอุทายีจึงกล่าวกับภิกษุณีนี้นี้ว่า

“น้องหญิง เธอจะไปหาน้ำมา ฉันจะชักอันตรวาสก”

นางตอบว่า “โปรดส่งมาเถิด ดิฉันจะชักให้”

ครั้นแล้วนางใช้ปากดูดอสุจิส่วนหนึ่ง และสอดอสุจิอีกส่วนหนึ่งเข้าไปในองค์กำเนิด
เพราะเหตุนี้นางจึงได้ตั้งครรภ์

พวกภิกษุณีพูดว่า “ภิกษุณีนี้นี้ไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์จึงตั้งครรภ์...”

นางตอบว่า “แม่เจ้า ไม่ใช่ดิฉันไม่ได้ประพฤติพรหมจรรย์” แล้วบอกเรื่องนั้นให้
ภิกษุณีทั้งหลายทราบ...” (วิ.มหา. 2/503/26)

บทสรุปของเรื่องนี้มีรูปแบบคล้ายคลึงกับตัวบทพระวินัยตัวบทอื่นๆ กล่าวคือการเรียกประชุมคณะ
สงฆ์เพื่อบัญญัติสิกขาบท ทว่าในตัวบทนี้พระพุทเจ้าทรงรับสั่งถามพระอุทายีว่า ใช้ภิกษุณีชัก “จีวรเก่า” จริง
หรือไม่ เมื่อพระอุทายีทูลรับว่า “จริง พระพุทเจ้าข้า” จึงทรงถามว่าภิกษุณีผู้ชักจีวรเป็นญาติหรือไม่ใช่ญาติ
พระอุทายีรับว่าไม่ใช่ญาติของตน จึงมีพระบัญญัติว่า “ก็ ภิกษุใดใช้ภิกษุณีผู้ไม่ใช่ญาติให้ชัก ให้ย้อม หรือให้ทูป
จีวรเก่า ต้องอาบัตินิสสัคคียปาจิตติย” (วิ.มหา. 2/504/27)

ในประเด็นนี้มีการกล่าวไว้รวมทั้งกล่าวถึงความเห็นและข้อวิเคราะห์ของ เซน คลาร์ก ใน สุภัทรา วง
สกุล (2563ก, น. 93) สรุปได้ว่า เซน คลาร์ก (Clarke, 2014, pp. 101-102) วิเคราะห์ตัวบทในพระวินัยชุดอื่น
ในกรณีพระอุทายิน (ตัวสะกดภาษาสันสกฤต-ผู้เขียน) บรรพชาอุปสมบทแล้วและรับรู้ข่าวว่าอดีตภรรยาคือ
นางคุปตาบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุณีเช่นกัน ภิกษุอุทายินจึงเดินทางสู่เมืองสาวัตถี ฝ่ายภิกษุณีคุปตาเมื่อ
ทราบว่าภิกษุอดีตสามีเดินทางมา จึงไปหาพระอุทายินยังกุฏิ ในระหว่างการเทศนาธรรมนั่นเองที่พระอุทายิน
เกิดความกำหนัดขึ้น ภิกษุณีคุปตาจึงหนี พระอุทายินจึงวิ่งไล่ตามและจับตัวเธอไว้ ตัวบทพระวินัยระบุว่าเมื่อ

ได้สัมผัสซาอ่อนของเธอทำให้น้ำอสุจิของพระอุทายินนั้นเคลื่อน ฤๅษณ์คุปตาจึงอาสาชักจูงให้และในห้วงเวลานั้นฤๅษณ์คุปตาผู้โหยหาความสัมพันธ์เมื่อครั้งอดีตได้นำอสุจิของอดีตสามีเข้าไปในกายของเธอ เหตุการณ์นี้ทำให้บรรดาฤๅษณ์สังฆตำหนิว่า ฤๅษณ์คุปตาไม่ปกป้องตัวเองแต่ปกป้องพระอุทายิน ด้วยการกล่าวว่าพระอุทายินไม่เคยแตะต้องกายเธอ ขณะที่ฤๅษณ์รูปอื่นๆไม่เชื่อคำอธิบายดังกล่าวนี้โดยกล่าวว่าหากพระอุทายินไม่เคยแตะต้องกายของเธอ แล้วเหตุใดเธอจึงตั้งครรรค์ได้เล่า ขณะที่ เซน คลาร์ก (Clarke, 2014, p. 103) กล่าวว่าประเด็นปัญหาไม่ใช่อยู่ที่ฤๅษณ์ตั้งครรรค์ หากแต่ปัญหาอยู่ที่ฤๅษณ์ถูกทำให้ตั้งครรรค์โดยฤๅษณ์ และเรื่องเล่าของการตั้งครรรค์ในลักษณะดังกล่าวเป็นการเบี่ยงประเด็นของผู้ประพันธ์หรือผู้ประมวลวินัยจากความกระดากอายในการถกเถียงประเด็นเรื่องเพศที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์

อย่างไรก็ตาม เซน คลาร์ก (Clarke, 2014, p. 119) วิเคราะห์ด้วยทศพระวินัยในฐานะการแสดงนัยต่อการจัดการความสัมพันธ์กับครอบครัวของสงฆ์โดยผู้ประมวลพระวินัยที่เป็นนักปฏิบัติ (Pragmatic redactors) อาจจะตระหนักรู้ข้อเท็จจริงที่ว่าแม้ว่าพระสงฆ์จะเป็นสงฆ์ กระนั้นชายก็ยังคงเป็นผู้ชาย และหญิงก็ยังคงเป็นผู้หญิง ไม่สามารถมีบัญญัติในเชิงกฎหรือข้อใกล้เคียงในคณะสงฆ์อันใดที่สามารถเปลี่ยนแปลงข้อเท็จจริงนี้ได้ (สุภัทรา วงสกุล, 2563ข, น. 75) หากเราวิเคราะห์ข้อเสนอของเซน คลาร์ก ต่อวิถีแห่งอารามนิยมของพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่เสนอการประมวลพระวินัยบนพื้นฐานที่ไม่ใช่การปฏิเสธพันธะเชิงครอบครัวของสงฆ์ หากแต่มุ่งจัดการความสัมพันธ์แบบครัวเรือนในคณะสงฆ์ยุคต้นเพื่อให้คู่สมรสหรือครอบครัวสามารถก้าวเข้าสู่ชีวิตทางศาสนาด้วยกัน¹⁷

จากการที่บทความนี้วิเคราะห์ด้วยทศพระวินัยด้วยกรอบคิดเรื่อง“ครอบครัว” จากทั้งสามเหตุการณ์ ได้แก่ การกลับไปเยี่ยมบ้านของพระสุทิน การปรนนิบัติภักษุอดีตสามีของภักษุณีอดีตภรรยา และการรับใช้ภักษุอดีตสามีของภักษุณีอดีตภรรยา บทความนี้ได้ข้อสรุปดังนี้ 1.ความสัมพันธ์เชิงครอบครัวไม่เคยถูกห้ามในคณะสงฆ์ยุคต้น 2.คณะสงฆ์ยุคต้นบัญญัติสิกขาบทเป็นแนวทางการจัดการความสัมพันธ์เชิงครอบครัวในอารามนิยม และ 3.ภาพแห่งความเป็นครอบครัวไม่เคยหายไปจากคณะสงฆ์ยุคต้น ตัวบทพระไตรปิฎกได้แสดงทั้งแบบอย่างของภักษุภักษุณีอดีตคู่สมรสผู้ก้าวออกจากวิถีชีวิตครอบครัว สู่วิถีชีวิตทางศาสนาและประสบความสำเร็จร่วมกัน ขณะที่ตัวบทในคัมภีร์พระวินัยได้แสดงทั้งตัวอย่างพฤติกรรมที่สุ่มเสี่ยง และสถานการณ์ที่พึง

¹⁷ ในงานศึกษา *Family Matters in Indian Buddhist Monasticisms* คลาร์กได้วิเคราะห์ด้วยทศพระวินัยของนิกายต่างๆ ที่เผยแสดงถึงภาพความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในอารามนิยม อาทิ ความสัมพันธ์ระหว่างบิดากับบุตร ความสัมพันธ์ระหว่างมารดากับบุตรในคณะสงฆ์ยุคต้น รวมถึงตัวบทที่แสดงว่าการเป็นภักษุณีได้ตัดขาดความสัมพันธ์เชิงครอบครัวอย่างสิ้นเชิง อาทิ ตัวบทพระวินัยนิกายมหาสังฆิกะ (Mahāsāṃghika) เผยให้เห็นภาพภักษุกลับไปเยี่ยมครัวเรือนเพื่อจัดแจงกิจธุระคือการแต่งงานของบุตร หรือกรณีมีพุทธานุญาตให้ภักษุณีผู้ตั้งครรรค์สามารถดำเนินชีวิตทางศาสนาของตนต่อไปได้ อีกทั้งมีพุทธานุญาตให้คณะสงฆ์แต่งตั้งเพื่อนภักษุณีร่วมกันอภิบาลทารกในอารามแห่งคณะสงฆ์จนกว่าเด็กชายสามารถบวชเป็นสามเณรได้ซึ่งมีอายุประมาณเจ็ดปี (Clarke, 2014, pp. 131-133) และโปรตุ กรณมีพุทธานุญาตให้ภักษุณีผู้ตั้งครรรค์สามารถดำเนินชีวิตทางศาสนาของตนต่อไปได้ในอารามแห่งคณะสงฆ์ รวมถึงมีพุทธานุญาตให้คณะสงฆ์แต่งตั้งเพื่อนภักษุณีร่วมกันอภิบาลทารกในอารามแห่งคณะสงฆ์จนกว่าเด็กชายสามารถบวชเป็นสามเณรได้ซึ่งมีอายุประมาณเจ็ดปี (สุภัทรา วงสกุล, 2563ก, น. 72-73)

ระแวงระวังของภิกษุภิกษุณีอดีตคู่สามีภรรยาปุณณผู้ยึดมั่นต่อจารีตในแบบครอบครัวแล้วนำมาใช้ในคณะสงฆ์
นี้

1. **ความสัมพันธ์เชิงครอบครัวไม่เคยถูกห้ามในคณะสงฆ์ยุคต้น** บทความนี้เห็นด้วยกับข้อสรุปของ
คลาร์ก¹⁸ ในประเด็นเรื่องความเข้าใจของผู้ประพันธ์ หรือประมวลพระวินัยโดยเฉพาะพระวินัยฉบับภาษาบาลี
ต่อการกลับไปเยี่ยมบ้านญาติของภิกษุ ว่ามิได้มีข้อรังเกียจหรือมีนัยที่สื่อแสดงถึงความเป็นสิ่งต้องห้ามในพระ
วินัย ดังกรณีพระสุทินผู้กลับไปเยี่ยมครอบครัวและนำมาซึ่งการบัญญัติปฐมปาราชิก ตามที่บทความนี้ตั้งข้อสัง
เกตในเบื้องต้นว่า ความเสื่อมเสียที่เกิดขึ้นในคณะสงฆ์จากการไปเยี่ยมครอบครัวของพระสุทินที่นำมาซึ่งการ
บัญญัติสิกขาบทคือปฐมปาราชิก ทว่ากลับมิได้มีการบัญญัติห้ามภิกษุกลับไปเยี่ยมครอบครัว ย่อมแสดงถึง
ความอะลุ่มอล่วยของคณะสงฆ์ยุคต้นต่อความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในองค์กรสงฆ์ ประเด็นที่ผู้บันทึกหรือ
ผู้ประพันธ์พระวินัยมีความกังวลน่าจะไม่ใช่การที่ภิกษุกลับไปเยี่ยมครอบครัว เนื่องจากผู้ประพันธ์หรือผู้
ประ มวลพระวินัยน่าจะเข้าใจว่าครอบครัวเป็นหนึ่งในผู้อุปถัมภ์สำคัญที่สามารถเอื้อเพื่อทั้งภัตตาหารและทั้ง
อัฐบริ ขารเพื่อให้ภิกษุภิกษุณีสามารถดำรงชีวิตทางศาสนาของตนได้อย่างราบรื่น ทั้งการอนุญาตให้ภิกษุไปมา
หาสู่กับครอบครัวของตนได้ย่อมเพิ่มโอกาสให้สมาชิกครอบครัว หรือมีการนำพาให้สมาชิกครอบครัวมาร่วม
ปฏิบัติธรรมในพระศาสนานั้นเท่ากับเป็นการเพิ่มสมาชิกให้องค์กรสงฆ์ เนื่องจากการเพิ่มสมาชิกให้องค์กรสงฆ์
น่าจะมีความสำคัญยิ่งต่อการสร้างความมั่นคงต่อการสถาปนาคณะสงฆ์ยุคต้นดังที่วิเคราะห์ไว้ในเบื้องต้น

บทความนี้ตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า การไม่กีดกันการกลับไปเยี่ยมครอบครัวของสมาชิกในองค์กรสงฆ์
สามารถยืนยันภาพลักษณ์ของภิกษุและภิกษุณีในคณะสงฆ์ยุคต้น รวมถึงความเข้าใจของผู้ประพันธ์หรือผู้
ประมวลพระวินัยต่อสมาชิกในองค์กรสงฆ์ว่า มิใช่ภาพลักษณ์ของ “สมณะผู้พ้นโลก” หรือ “ปัจเจก-นอก-
โลก” ตามทัศนะของ ดูม็องต์ (Dumont)¹⁹ และคณะสงฆ์ก็มีใช้กลุ่ม “คณะของผู้สละโลก” ดังภาพที่ แพทริก
โอลิเวลล์ (Patrick Olivelle) ได้เสนอไว้ ทว่าสอดคล้องกับภาพที่ สตีเวน คอลลินส์ (Collins, 1988, p. 106)
ได้เสนอภาพการ “ละทิ้งสังคม” ดังนั้นหากพิจารณาจากมุมมองเชิงสังคมวิทยาแล้วชัดเจนทีเดียวว่าบุคคลทาง

¹⁸ ทั้งนี้ คลาร์กวิเคราะห์หัวบทในพระวินัยที่แฝงความเข้าใจต่อภาพความเป็นครัวเรือนในอารามนิยมแห่งคณะสงฆ์ยุคต้น อาทิ กรณีที่ภิกษุรูปหนึ่ง
เดินทางไปยังบ้านข้างไกลบ่อยครั้ง ทำให้ภิกษุผู้สหายสรุปว่า ฆราวาสผู้นั้นเป็นญาติของภิกษุ แม้ในเรื่องเล่าดังกล่าวนี้ข้างไกลผู้นั้นมิใช่ญาติ
ของภิกษุ ทว่าตัวบทนี้ได้สะท้อนความเข้าใจที่ภิกษุรูปหนึ่งมีต่อภิกษุอีกรูปผู้เดินทางไปยังเรือนฆราวาสอยู่บ่อยครั้งว่า เป็นการเดินทางไปเยี่ยมญาติ
และสะท้อนความเข้าใจของผู้ประมวลพระวินัยด้วยว่า การกลับไปเยี่ยมบ้านญาติของภิกษุมิได้สื่อแสดงว่าเป็นสิ่งต้องห้ามในพระวินัยแต่อย่างใด
(Clarke, 2014, pp. 131-133)

¹⁹ สตีเวน คอลลินส์ (Steven Collins) กล่าวถึงความเข้าใจของ หลุยส์ ดูม็องต์ (Louis Dumont) ที่มีต่อผู้ปฏิเสธโลก ดังนี้
“...ผู้ปฏิเสธโลกมีความพึงพอใจในตนเอง โดยที่จะสนใจเฉพาะแต่กับตัวของเขาเอง ความคิดของผู้ปฏิเสธโลก จะคล้ายคลึงกับปัจเจกชน
สมัยใหม่ แต่จะมีข้อต่างพื้นฐานประการหนึ่งก็คือ เรา(ปัจเจกชนสมัยใหม่-ผู้เขียน) อาศัยอยู่ในสังคม ส่วนเขา (ผู้ปฏิเสธโลก-ผู้เขียน)
อาศัยอยู่นอกสังคม ดังนั้น ข้าพเจ้า (Dumont-ผู้เขียน) จึงขอเรียกผู้ปฏิเสธโลก (Indian renouncer-ผู้เขียน) ว่า ปัจเจก-นอก-โลก
โดยเปรียบเทียบแล้วพวกเรานั้นเป็น ปัจเจก-ใน-โลก โดยที่พวกเรานั้นเป็นปัจเจกชนในโลก ในขณะที่พวกเขานั้นเป็นปัจเจกชนแบบที่อยู่
นอกโลก ผู้ปฏิเสธโลกอาจจะอาศัยอยู่โดยลำพังในฐานะฤๅษี หรืออาจจะอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มของผู้ปฏิเสธโลกด้วยกันภายใต้ผู้นำผู้หนึ่ง
ผู้ที่ป่าวประกาศวินัยแห่งอัสราภาพแบบหนึ่ง ความคล้ายคลึงกันของลัทธิพรตทั้งหลายแบบตะวันตก และระหว่างอารามแบบพุทธกับ
อารามแบบคริสต์สามารถคล้ายคลึงกันได้เป็นอย่างมาก...” (Collins, 1988, p. 102)

ศาสนานั้นไม่ได้ให้หลักสั่งคม หากแต่แสดงถึงความไม่ยึดติดทางจิตวิทยา และแสดงถึงความเด็ดเดี่ยวแน่วแน่ของจิตใจซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สะท้อนความก้าวหน้าแห่งการทำสมาธิ

การไม่กีดกันการกลับไปเยี่ยมครอบครัวของสมาชิกในองค์กรสงฆ์ นอกจากสามารถยืนยันภาพของภิกษุและภิกษุณีในคณะสงฆ์ยุคต้นว่า *ไม่ใช่ภาพลักษณ์สมณะผู้พ้นโลก* ได้แล้ว ในอีกนัยหนึ่งก็อาจจะพิจารณาได้ว่าแสดงถึงข้อยืนยันต่อสังคมของคณะสงฆ์ยุคต้นที่มีความมั่นใจในสมาชิกองค์กรสงฆ์ของตน ในฐานะ *สมณะผู้พ้นโลกียวิสัย* หรือไม่ ดังนั้นแล้วภาพลักษณ์ของภิกษุและภิกษุณีในฐานะสมณะผู้สละละวิถีชีวิตแบบครอบครัวสู่วิถีชีวิตในพระศาสนาจึงไม่ใช่ผู้สละละความสัมพันธ์เชิงครอบครัวอย่างสิ้นเชิง ขณะเดียวกันพุทธศาสนามาคาดหวังให้สมาชิกในองค์กรสงฆ์สามารถแสดงตนต่อสังคมในฐานะสมณะผู้ก้าวพ้นโลกียวิสัยตามอุดมคติของพระศาสนา

บทความนี้มีความเห็นในประเด็นเกี่ยวกับตัวบทพระวินัยปาราชิกกัณฑ์ว่า ได้แสดงถึงประเด็นสำคัญที่ผู้ประพันธ์หรือผู้ประมวลพระวินัยกังวลใจและให้ความระแวดระวังคือ การเสพเมถุนธรรมของสมาชิกในองค์กรสงฆ์ เนื่องจากการเสพเมถุนธรรม (ซึ่งทั้งกับภรรยาทั้งกับสตรีทั้งกับสิ่งมีชีวิตอื่น (สัตว์) และทั้งกับสิ่งไร้ชีวิตคือศพ)เป็นกามกิจของคฤหัสถ์หรือผู้ครองเรือนย่อมต้องขัดแย้งกับอุดมการณ์ของวิถีสมณะผู้สละละวิถีชีวิตแบบครอบครัว จึงให้ถือเป็นความผิดอุกฉกรรจ์ ทั้งนี้ ผู้ประพันธ์หรือประมวลพระวินัยได้ป้องกันมิให้เกิดการกระทำซ้ำรอยเดียวกันกับกรณีพระสุทิน รวมทั้งบัญญัติพระวินัยที่เกี่ยวกับข้อห้ามการเสพเมถุนธรรมให้ครอบคลุมขึ้นหมายรวมถึงการห้ามร่วมประเวณีกับหญิงมนุษย์²⁰ ศพหญิงที่ยังไม่ถูกสัตว์กัดแทะ และสัตว์เดรัจฉานตัวเมีย อีกทั้งบัญญัติให้ครอบคลุมทุกประเภทของการห้ามร่วมประเวณีทุกประเภท กล่าวคือห้ามการเสพเมถุนธรรมทางช่องคลอด ทางทวารหนัก และทางปาก

2. คณะสงฆ์ยุคต้นบัญญัติสิกขาบทเป็นแนวทางการจัดการความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนในอาราม

บทความนี้เห็นด้วยกับข้อเสนอของคลาร์กที่วิเคราะห์การบัญญัติพระวินัยในฐานะเป็นแนวทางต่อการจัดการความสัมพันธ์เชิงครัวเรือนของคู่สามีภรรยาที่ก้าวออกจากชีวิตครอบครัวสู่การแสวงหาชีวิตทางศาสนา ร่วมกันในคณะสงฆ์ยุคต้น กล่าวคือเมื่อมีพุทธานุญาตให้มีการบรรพชาอุปสมบทภิกษุณีในคณะสงฆ์ย่อมเปิดโอกาสให้ภรรยามีโอกาสติดตามภิกษุผู้เป็นสามีเข้าร่วมแสวงหาชีวิตทางศาสนา อาทิ ครอบครัวพระมหากัสสปเถระและพระภิกษุทักขิยานีเถระดังที่กล่าวไว้²¹ ทว่าการเปิดโอกาสให้อดีตคู่สมรสได้ปฏิบัติธรรมร่วมกันในพระศาสนาย่อมมีทั้งอติตคู่สมรสที่เป็นพระอริยสงฆ์ดังเช่นพระมหากัสสปเถระและพระภิกษุทักขิยานีเถระ ทั้งภิกษุ

²⁰ โปรดดูข้อวิเคราะห์ของ คลาร์กในการบัญญัติพระวินัยต่อกรณีดังกล่าว (Clarke, 2014, pp. 166-167)

²¹ *คัมภีร์ฝ่ายมหายาน*ระบุถึงภิกษุทักขิยานีว่ามีรูปร่างงามมาก เมื่อท่านออกบวชในสำนักนิครนถ์ ปุราณะ บรรดานักบวชซีเปลือยทั้งหลายต่างหลงใหลในความงามของเธอ เฝ้าติดตามเธอทุกวัน วันหนึ่งภิกษุได้พบกับพระมหากัสสปะ ท่านเล่าถึงสถานการณ์ที่ตนต้องเผชิญให้พระเถระได้ฟัง พระมหากัสสปะจึงนำเธอมาสู่สำนักพระมหาปชาบดีโคตมี แม้ว่าเธอกลายเป็นภิกษุณีแล้ว ความงามของเธอยังคงเป็นที่ต้องตาต้องใจบุรุษมากมายผู้พร้อมล่อลวงเธอ พระมหากัสสปะจึงแนะนำให้เธอไม่ต้องไปบิณฑบาต แล้วได้ปันส่วนอาหารครั้งที่พระมหากัสสปะบิณฑบาตให้ กรณีนี้ทำให้เกิดข้อติฉินในหมูภิกษุสงฆ์และภิกษุณี แม้ว่าการปันส่วนอาหารนี้ทรงมีพุทธานุญาตแล้ว (Clarke, 2014, pp. 112-114)

และภิกษุณีปุณณจึงทำให้เกิดปัญหาในสังคมสงฆ์ยุคต้น ดังเช่นการยังยึดมั่นต่อจารีตแบบครอบครัวโดยนำมาใช้ในคณะสงฆ์ ดังกรณีภิกษุณีอดีตภรรยาปรณนิบัติภิกษุอดีตสามี และกรณีภิกษุณีอดีตภรรยาใช้ภิกษุอดีตสามี

อนึ่ง บทความนี้วิเคราะห์ลักษณะ “...ก็ภิกษุณีใดปรณนิบัติภิกษุผู้กำลังฉันอยู่ด้วยน้ำดื่มหรือด้วยการพัสดุ ต้องอาบัติปาจิตตีย์...” (วิ.ภิกขุณี 3/815-816/140-141) ในฐานะเป็นแนวทางการจัดการความสัมพันธ์เชิงครอบครัวในคณะสงฆ์ยุคต้น ดังที่กล่าวไว้ว่าลักษณะที่ต้นเรื่องเกิดจากกรณีภิกษุณีอดีตภรรยาปรณนิบัติภิกษุอดีตสามีผู้เป็นอดีตมหาอาตมยณะกำลังฉันภัตตาหารด้วยการยกน้ำให้และพัดให้ เจตนาธรรมของสิกขาบทนี้น่าจะพิจารณาได้ว่าเป็นเพิกถอนความเคยชินของภิกษุณีที่ปฏิบัติตามจารีตแบบครอบครัวในฐานะภรรยาผู้ต้องปรณนิบัติของสามีโดยเฉพาะแต่เดิมนั้นภิกษุอดีตสามีเป็นถึงมหาอาตมยณะ ในเมื่อสถานะทางสังคมของภรรยาตามฮินดูโบราณขึ้นอยู่กับสถานะทางสังคมของสามี ดังนั้นแล้วภรรยาจะต้องปรณนิบัติรับใช้สามีอย่างเต็มกำลัง ทว่าสภาพภาพของภิกษุณีคือผู้ก้าวออกจากวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนสู่ชีวิตทางศาสนาโดยมีอุดมคติคือการมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อการดับทุกข์ บทความนี้มีข้อสังเกตว่าเมื่อผู้ประพันธ์หรือผู้ประมวลพระวินัยไม่ได้ห้ามการไปมาหาสู่กันระหว่างภิกษุอดีตสามีกับภิกษุณีอดีตภรรยา แม้เกิดกรณีอื้อฉาวของพระอุทายิกกับภิกษุณีอดีตภรรยาเรื่องการใช้ให้ชักจูงที่เปราะเปื้อนอสุจิ บทความนี้จึงวิเคราะห์ว่าด้วยบทพระวินัยและสิกขาบทที่ว่าทั้งเป็นการป้องปรามทั้งปิดกั้นโอกาสที่เป็นไปได้ในการอ้างเหตุผลต่อการตั้งครมของภิกษุณีด้วยใช้กรณีพระอุทายิกกับภิกษุณีอดีตภรรยาเป็นแบบอย่าง รวมถึงต้องการตัดเตือนทั้งภิกษุและทั้งภิกษุณีว่าจะไม่สามารถใช้ข้ออ้างในลักษณะดังกล่าวนี้เพื่อเบี่ยงเบนประเด็นจากการก่อเรื่องอื้อฉาวในคณะสงฆ์

3. บทความนี้ได้ข้อสรุปว่า ภาพความเป็นครอบครัวไม่เคยหายจากคณะสงฆ์ยุคต้น โดยปรากฏในตัวบทพระวินัยในฐานะตัวอย่างเตือนสมาชิกในองค์กรสงฆ์ให้พึงระแวดระวังดังที่วิเคราะห์ไว้ ทั้งปรากฏภาพความเป็นครอบครัวในตัวบทพระสูตรอันเป็นเรื่องเล่าที่แสดงตัวอย่างว่ามีบรรดาสมาชิกในครอบครัวที่แสวงหาชีวิตทางศาสนาด้วยกันและต่างประสบความสำเร็จในชีวิตทางศาสนาด้วยกันโดยสามารถก้าวล่วงพ้นความทุกข์ได้ ดังมีครอบครัวของพระพุทธเป็นต้นแบบ ทั้งครอบครัวของพระสารีบุตรผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวา อีกทั้งครอบครัวของพระมหากัสสปเถระผู้ได้รับการยกย่องว่าเคร่งครัดในการปฏิบัติตถุคตวัตรดังที่กล่าวไป

ทว่า บทความนี้มีข้อเสนอกับที่แตกต่างจากข้อเสนอของ เซน คลาร์ก ผู้วิเคราะห์เรื่องเล่าในตัวบทพระวินัยและมีข้อเสนอว่า ภาพแห่งครอบครัวในคณะสงฆ์ไม่เคยถูกละเลยจากผู้ประพันธ์หรือผู้ประมวลพระวินัย ในฐานะเป็นภาพแทนของอารามนิยมของพุทธศาสนายุคต้น รวมถึงวิเคราะห์พระวินัยว่าบัญญัติขึ้นเพื่อจัดการกับความสัมพันธ์ของคู่สมรสที่แสวงหาชีวิตทางศาสนาด้วยกันในอารามแห่งคณะสงฆ์

ข้อเสนอของบทความนี้ คือเราสามารถพิจารณาเรื่องเล่าในตัวบทพระวินัยในฐานะเป็นการสื่อสารระหว่างผู้ประพันธ์ หรือประมวลพระวินัยกับสมาชิกองค์กรสงฆ์โดยแสดงให้เห็นภาพตัวอย่างปัญหาความวุ่นวายของอดีตคู่สมรสที่ปฏิบัติธรรมร่วมกันในคณะสงฆ์ แสดงถึงภาพภิกษุภิกษุณีผู้ไม่สามารถก้าวพ้นโลกีย์วิสัย ผู้ยังยึดมั่นในจารีตแบบครอบครัว จึงเป็นปัจจัยให้การปฏิบัติธรรมของตนนั้นไม่ราบรื่น และอาจจะนำ

ความเสื่อมเสียมาสู่คณะสงฆ์ยุคต้น ดังปรากฏประเด็นข้อกล่าวหาเรื่องการเสพเมณธรรมของพระสุทิน และเรื่องข้อกล่าวหาของพระอุทายเป็นตัวอย่าง จึงมีการบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำผิดซ้ำรอยและมีบทลงโทษกรณีมีการฝ่าฝืน เพื่อยืนยันว่าการเสพเมณธรรมเป็นข้อห้ามสำคัญในสงฆ์ในฐานะชุมชนผู้สละวิถีชีวิต ครัวเรือนสู่ชุมชนแห่งการปฏิบัติธรรมที่มีอุดมการณ์และจุดหมายร่วมกันคือการดับทุกข์ หากถือว่าธรรมวินัยเสมือนตัวแทนพระศาสดา เรื่องเล่าในคัมภีร์พระวินัยน่าจะเป็นการให้ตัวอย่างภิกษุภิกษุณีผู้ยังยึดมั่นกับวิถีชีวิตของผู้ครองเรือนและจารีตแบบครอบครัวซึ่งย้อนแย้งกับวิถีสมณะผู้สละละครัวเรือน รวมถึงแสดงการป้องปรามและการกำกับให้สมาชิกในองค์กรสงฆ์ถือหลักปฏิบัติให้สมควรแก่สมณสาธูป ขณะที่บทความนี้วิเคราะห์ว่าเรื่องเล่าในพระสูตรอันประมวลพุทธพจน์และพระธรรมเทศนาได้ให้ภาพอุดมคติของครอบครัวต้นแบบที่บรรดาสมาชิกในครอบครัวสละละวิถีผู้ครองเรือนเพื่อบ่มบ่มชีวิตทางศาสนาด้วยกันและทุกท่านได้บรรลุจุดหมายในพระศาสนาโดยมีครอบครัวของพระพุทธเจ้า ทั้งครอบครัวพระอัครสาวกองค์สำคัญเป็นต้นแบบ ดังที่บทความได้กล่าวไว้ในเบื้องต้น

เกี่ยวกับผู้เขียน

สุภัทรา วงสกุล: อาจารย์ประจำสาขาวิชาปรัชญาและศาสนา หลักสูตรศิลปศาสตรบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- แบบฉิม, เอ. แอล. (2559). *อินเดียมหัศจรรย์ : ศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอนุทวีปอินเดียก่อนการเข้ามาของมุสลิม* (กาญจณี ละอองศรี, บรรณาธิการแปล). มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหาร. (2537). เอโก จเร ขคควิสาณกโป. ใน *อายุบวร : รุกพระคุณครูในโอกาสเกษียณอายุราชการ* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชาศรีตพงศ์ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (น. 183 – 193). บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- พระมหาสมชาย ฐานวุฑโฒ. (2558). สิกขาบทในพระปาฏิโมกข์เกิดขึ้นเมื่อใด. *ธรรมธारा*, (1)1, 13–54.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 เล่ม 1 พระวินัยปิฎก มหาวีถัค ภาค 1. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 เล่ม 2 พระวินัยปิฎก มหาวีถัค ภาค 2. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 เล่ม 3 พระวินัยปิฎก ภิกขุณีวงศ์. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 เล่ม 4 พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาค 1. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 เล่ม 26 พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตันตปิฎก. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย. (2543ก). พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1 ภาคที่ 1 มหาวิภังค์ ปฐมภาค และ อรรถกถา มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2525. พิมพ์ครั้งที่ 4. โรงพิมพ์มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย.
- มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย. (2543ข). พระสูตร และ อรรถกถา แปล ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่มที่ 1 ภาคที่ 2 ตอนที่ 2 มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2525. พิมพ์ครั้งที่ 4. โรงพิมพ์มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัย. Chulalongkorn University Theses and Dissertations (Chula ETD), 4421. <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/4421/>
- แม่ชีวิมุตติยา (สุภาพรณ ณ บางช้าง). (2550). พระวินัยปิฎก ในรัตนประทีปแห่งพระไตรปิฎก. หอพระไตรปิฎกนานาชาติ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร และมูลนิธิสมเด็จพระมหิตลาธิเบศ อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก. (2539). เกร็ดคำกล่าว. วัดปทุมวนาราม ราชวรวิหาร.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2566). ตามพระใหม่ไปเรียนธรรม (ธรรมบรรยาย แก่พระนวกะ รุ่นพรรษา ๒๕๓๙: ๗ ภาค ๖๐ ตอน) พิมพ์ครั้งที่ 1. วัดญาณเวศกวัน.
- สุภัทรา วงสกุล. (2563ก). การวิเคราะห์วินัยภิกษุณีสงฆ์ในฐานะกระบวนการปฏิบัติที่นำไปสู่การบรรลุธรรม. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 27(2), 53–103.
- สุภัทรา วงสกุล. (2563ข). การวิเคราะห์เรื่อง กายภิกษุณีกับการบรรลุธรรม (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).
- สุมาลี มหณรงค์ชัย. (2562). ฤๅษีในอินเดียโบราณ: ศึกษา “ความเป็นนักบวช” ของฤๅษี. วารสารมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร. 16(2), 31-48.

ภาษาอังกฤษ

- Clarke, S. (2014). *Family Matters in Indian Buddhist Monasticisms*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Collins, S. (1988). Monasticism, utopias and comparative social theory. *Religion*. 18(2), pp. 101–135.
- Olivelle, P. (2011). *Ascetics and Brahmins: Studies in Ideologies and Institutions*. London; New York: Anthem Press.